VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ

www.vdd.org.tr

EKONOMİK KRİZLER

Kutlu Tekin COŞKUN

Vergi Denetmen Yardımcısı

VERGİ RAPORU DERGİSİNİN ÜCRETSİZ EKİDİR

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ YAYINLARI • 11

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ
EĞİTİM YAYINLARI SERİSİ : 11

EKONOMİK KRİZLER

Kutlu Tekin COŞKUN
Vergi Denetmen Yardımcısı

ANKARA 2004

Baskı
Şafak Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Tel : (0312) 229 57 84 ANKARA

ÖNSÖZ

Ekonomik kriz, makro ekonomik dengelerin bozulduğu, uygulanan ekonomi politikalarına güvenin sarsıldığı ve bu nedenle para politikasında ekonomik kilitlenme denilen hareketsizliğin veya durgunluğun yaşandığı, kısa vadede bile belirsizliklerin arttığı, sosyal refah seviyesinin düştüğü bir dönemin görünümüdür.

Her ekonomik istikrarsızlık, her darboğaz ya da her buhran ekonomik kriz olarak tanımlanmamaktadır. Ekonomide meydana gelen olumsuz gelişmelerin, ekonomik kriz olarak değerlendirilmesi için bazı koşulları taşıması gerekir. Başta enflasyon, işsizlik, gelir dağılımı, dış ödemeler dengesi gibi temel makro ekonomik göstergelerin olumsuz yönde etkilenmesi gerekir. Bunun yanında reel sektör ve kamu sektörü de kötü gidişattan etkilenmelidir. Faiz, döviz kuru ve borsada da istikrarsızlık kendini hissettirmelidir.

Ekonomik gelişmişlik düzeyi ve politik örgütlenme biçimi ne olursa olsun ekonomik krizler tüm ülkeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle ülkemiz, pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da birçok sorun yaşamış, sayısız kriz atlatmıştır.

Kurulduğu yıldan bu yana Türkiye ekonomisi bazı dönemlerde ekonomik krizlere maruz kalmış ve kronikleşen

makro ekonomik dengesizlikler içerisinde mevcudiyetini devam ettirmeye çalışmıştır. İşte bu çalışmada ekonomik krizlerin neden ortaya çıktığı, sonuçlarının neler olduğu, krizlerden çıkış çabaları doğrultusunda neler yapıldığı üzerinde durulacaktır. Bu çalışma ile amaçlanan, Türkiye'de meydana gelen ekonomik krizleri etkileri ile birlikte ortaya koymak ve daha sonra bu konuda yapılacak çalışmalara ışık tutmaktır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ekonomik krizlerin kavramsal çerçevesi ortaya konacak, ikinci bölümde ise Türkiye'deki ekonomik krizler anlatılacaktır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 3
İÇİNDEKİLER 5

BİRİNCİ BÖLÜM
EKONOMİK KRİZLERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

I. EKONOMİK KRİZ 7
II. EKONOMİK KRİZ MODELLERİ 10
A. Kanonik Kriz Modeli 10
B. İkinci Nesil Kriz Modelleri 12
III. KÜRESELLEŞME VE EKONOMİK KRİZLER 13
A. Küreselleşme 13
B. Küreselleşmenin Gelişmekte Olan Piyasa Ekonomilerine Kötü Sürprizi: Finansal Krizler 14
C. Ekonomik Krizlerin Türleri ve Finansal Liberalizasyon Çerçevesinde Ortaya Çıkış Biçimi 16
IV. EKONOMİK KRİZLERİN ETKİLERİ 19
V. EKONOMİK KRİZLERE MÜDAHALE EDEN KURULUŞLAR 21
A. IMF Politikaları 25
B. IMF Politikalarının Değerlendirilmesi 29
C. IMF Politikalarına Tepkiler 30

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DEKİ EKONOMİK KRİZLER (1923-2001)

I. 1929 EKONOMİK KRİZİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ 32
II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI VE EKONOMİK DARBOĞAZ 35
A. Savaş Ekonomisi Uygulamaları 35
B. Savaş Yıllarında Ekonomide Gelişmeler ve Dış Politika 38

III. 1958 BUNALIMI VE EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARI....40
A. Bunalım Öncesi Gelişmeler 40
B. 1958 Ekonomik İstikrar Kararları 42
IV. 1970 BUNALIMI VE 10 AĞUSTOS KARARLARI....43
A. Bunalımın Nedenleri 43
B. Kararların Temel Özellikleri 44
C. 10 Ağustos Kararları ve Sonuçları....45
V. 1978-1979 BUNALIMI VE 24 OCAK KARARLARI....46
A. Kararların Alınmasına Yol Açan Ortam 46
B. 24 Ocak Kararları....48
VI. 1988 BUNALIMI VE 4 ŞUBAT KARARLARI 52
VII. 1994 KRİZİ VE 5 NİSAN KARARLARI....53
A. Krizin Nedenleri ve Oluşumu 53
B. 5 Nisan Kararları....58
1. İstikrar Programı 59
2. Yapısal Önlemler 61
C. 5 Nisan Kararlarının Değerlendirilmesi ve Sonuçları ...63
VIII.ASYA KRİZLERİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ 66
A. Krizin Nedenleri 67
B. Krizin Yayılması ve Etkileri 68
XI. KASIM 2000 VE ŞUBAT 2001 EKONOMİK KRİZLERİ 71
A. Kriz Öncesi Ekonomik Ortam ve 9 Aralık Kararları 71
B. Krizin Nedenleri ve Oluşumu 74
C. Krizin Etkileri....76
D. Krizden Çıkış Çabaları ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı 78
SONUÇ VE ÖNERİLER....80
KAYNAKÇA 85

BİRİNCİ BÖLÜM
EKONOMİK KRİZLERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

I. EKONOMİK KRİZ

"Kriz" sözcüğü Yunanca ve Latince köklerden gelmektedir. Yunanca'da "krinein" kökünden gelen "krisis" sözcüğünün anlamı "karar vermek"tir. Latince'de de kriz sözcüğü, Yunanca ile aynı anlama gelmekte, karar vermek olarak tanımlanmaktadır[1]. Daha geniş bir anlamda ise iktisadi kriz, en küçük iktisadi birimden en büyük iktisadi birime doğru iç ve dış borçların, işsizliğin arttığı, fiyatların bazen yükseldiği, bazen de düştüğü, üretimin artıp azaldığı ve halkın genellikle siyasi iktidarlara olan güveninin sarsıldığı dönemin bir görünümüdür.

İktisadi anlamda kriz, kapitalist ve sosyalist çevrelerce farklı biçimlerde ele alınmıştır. Kapitalist sistemde kriz, Keynesyen döneme gelinceye kadar ekonomi dışı nedenlere bağlanırken, Keynes'le beraber biraz daha sistematik bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Yani Keynes'ten önce ekonomik krizler; savaşlar, doğal afetler, mevsimlik etkenlere bağlanırken, Keynes'ten sonra konjonktürel faktörlerin krizlerde büyük payının olduğu görülmüştür. Arızi krizler ve mevsimlik etkenlerden kaynaklanan krizler geçicidir ve ekonomiyi çok fazla etkilemez. Arızi krizler düzenli ve sürekli olmadığı için, mevsimlik etkenlerden kaynaklanan krizler ise mahiyeti ve süresi herkes tarafından bilindiği için konjonktürel krizlere göre daha az tehlikelidir. Konjonktürel krizler; fiyat, toplam talep, toplam arz ve istihdam hac-

1 İzzettin Önder, "Ekonomik Kriz", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:7, Sayı:41, Eylül-Ekim 2001, s.45.

mindeki dalgalanmalar nedeniyle ortaya çıkar. Keynes'le birlikte önem kazanan konjonktürel krizler gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde farklı nedenlerle ve farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde toplam talepteki fazlalığa bağlı olarak, toplam arzın yetersiz kalması sonucunda krizler meydana gelirken, gelişmiş ülkelerde toplam talepteki yetersizliğe bağlı olarak, toplam arzın fazla olması sonucunda krizler oluşabilmektedir.

Sosyalist sistemde kriz, kapitalist sistemin içsel dinamiklerinden kaynaklanmakta ve sistemin işleyişinin doğal sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenden ötürü sosyalist sistem, kapitalist ekonomik kalkınma ve çöküş teorisidir denilebilir. Toplumlar ilkel komünizm, kölelik ve derebeylik safhalarından geçtikten sonra kapitalizme ulaşırlar. Kapitalizm'de kapitalistler arasındaki rekabet yeni sermaye yatırımlarını gerekli kılar. Toplam talepte kısa ve orta vadede büyük artışların olmaması ve yeni sermaye yatırımları nedeniyle kapitalistlerin elde ettiği kârlar düşüş eğilimine girecektir. Buna bağlı olarak zamanla yenileme yatırımlarına ağırlık verilip, yeni yatırımlar düşecektir. Böylece ekonomik büyüme yavaşlayacak ve ekonomi, kriz sürecine girecektir. Öte yandan kapitalistler, düşen kârlılıklarını telafi edebilmek için bazı yollara başvuracaktır. Bunlar maliyetlerin azaltılması, fiyatların yükseltilmesi ve emperyalizm teşebbüsleridir. Maliyetlerin düşürülmesi, işçi ücretlerinin azaltılması şeklinde ortaya çıkacaktır. Bu durum ekonomik küçülmeden kaynaklanan krizle birleşince ülkede anarşi ve kaos ortamı meydana gelecektir. Fiyatların yükseltilmesi tekelleşme ile mümkün olacaktır. Tekelleşme ile birlikte bir yandan küçük firmalar ve küçük el sanatları yerlerini dev firmalara bırakırken bir yandan da orta sınıf ortadan

kalkarak proleter duruma düşecektir. Emperyalizm ise çöküşü geciktirici bir rol oynayacak, kriz ve anarşi sonucunda sistemin çöküşüne engel olamayacaktır.

Başlangıçta her şey sosyalist sistemin öngörüleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. 1. Dünya Savaşı ve özellikle 1929 Dünya Ekonomik Krizi pek çok ülkede liberal ekonomi politikalarına son vererek, liberal kapitalist sistemin geleceğine ilişkin kuşkuları arttırmıştır. Ancak 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren Keynesyen görüşün etkili çözümleri ve 2. Dünya Savaşından sonra toplanan Bretton Woods Konferansında alınan kararlar neticesinde aksaklıkların giderilmesi, sistemin yaşama gücünün sürdüğünü göstermiştir. Ekonomide devletin varlığının ve müdahale düzeyinin giderek gelişmesi, piyasaların sınırsız bir serbestlik içinde işlemesine olanak bırakmayarak çağdaş liberaliz ve sosyal devlet kavramını ortaya çıkarmıştır.

Kapitalist sistemin geleneksel yapısından kaynaklanan ve sistemin çökmesi sonucunu doğurabilecek krizlerin ortaya çıkmasına neden olan sorunlar; teknolojik gelişmeler ve yasal düzenlemelerle aşılmaya çalışılmıştır. Teknolojik gelişmeler, insan adedi ile sınırlı olan toplam talebi bir anda bu bağımlılıktan kurtarmış ve toplam talepteki yetersizlik sorunu gelişmiş yüksek kalitedeki yeni ürünlerin piyasaya sürülmesiyle kısmi olarak aşılabilmiştir. Sosyal güvenlik, işçi ücretleri, kadın ve çocuk işçilerle ilgili yasal düzenlemeler ve anti tekel yasaları sayesinde ekonomik krizin toplumsal ve siyasal boyutlar kazanmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Tüm bu düzenlemelere rağmen ekonomik krizler, gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin önemli bir sorunu olmaya devam etmiştir.

Ekonomik krizler ekonomide yarattığı tahribatlar nedeniyle uzun bir süredir gündemdeki yerini korumakta ve öncelikli bir konu olma özelliğini muhafaza etmektedir. İktisatçılar, 1929 krizi sonrasında krizle mücadele etmeye yönelik bir çok model üretmişlerdir. Ancak bu modeller krizi önceden tahmin etmede yetersiz kalmıştır. Gerçekte krizler, bazı erken sinyallerle geleceğe ilişkin uyarılarda bulunmaktadır. Krizin sinyalleri şunlardır:

- Beklenen enflasyon oranındaki artış (çekirdek enflasyondaki artış)
- Faiz oranındaki yükseliş
- Özellikle finansal piyasalardaki belirsizliğin artması ve fiyat (faiz) hareketliliğinin hız kazanması
- Menkul kıymet piyasasında işlem gören firma ve banka bilançolarında aşınma etkisi
- Bankacılık sektöründe panik
- Menkul kıymet borsalarında ani düşüşler
- Para ikamesinin hızlanması[2].

Bu sinyallere rağmen krizi önceden tam olarak tahmin etmek, krizi yapısal olarak analiz etmek ve önlem almak çok zordur. İktisatçılar 20. yüzyılın başından beri ekonomik krizlerle ilgili ciddi çalışmalar yapmışlar ve çeşitli modeller ortaya koymuşlardır.

II. EKONOMİK KRİZ MODELLERİ

A. Kanonik Kriz Modeli

Model, ABD Federal Rezerv'in uluslar arası finans bölümü uzmanlarından Stephan Solat tarafından 1970'li yılların ortala-

2 Faruk Çolak, **Kriz ve IMF Politikaları**, Alkım Yayınevi, 2002, s.165.

rında geliştirilmiştir. Modelin varsayımları şunlardır: Hükümet bütçe açıklarını devamlı ve kontrolsüz bir biçimde para basarak finanse etmektedir. Merkez Bankası, döviz kurunu hedeflenen düzeyde tutabilmek maksadıyla döviz rezervlerini kullanarak sürekli alım yapmaktadır. Spekülatörler, Merkez Bankasının rezervlerinin doğal yollarla tükenmesini beklemektedir.

Merkez Bankası rezervlerinin, döviz kurlarında oluşan hareketliliği kontrol edemeyecek kadar azalması halinde o güne kadar sabit kalan döviz kuru yükselmeye başlayacaktır. Bu da yerli para birimini elde tutmaktansa, fiyatı yükselecek olan dövizi elde tutmayı daha cazip hale getirmektedir. Böyle bir durumda ileriyi görebilen spekülatörler döviz rezervleri tamamen tükenmeden hemen önce yerli para birimini satıp dövize geçeceklerdir. Bu hareket ise rezervlerin tükenmesini daha da hızlandıracaktır. Sonuçta rezervler kritik bir düzeye gerildiğinde bu miktardaki rezervi çok kısa sürede tüketecek ve sabit kurun kaldırılmasına yol açabilecek bir spekülatif atak gelecektir.

Kanonik Kriz Modeli bu tür krizlerin ekonomi politikalarındaki temel dengesizlikler ve döviz kurunu sabit tutma arasındaki tutarsızlıktan kaynaklandığını iddia etmektedir. Bu tutarsızlık Merkez Bankası yeterli rezerve sahipse giderilebilir. Fakat bu rezervler yetersiz olmaya başladıkça spekülatörler atağa geçip Merkez Bankasını zor duruma sokabilir.

Kanonik Model pek çok iktisatçı tarafından reel krizlerde yaşanan olayları gerçekçi bir biçimde yansıtmadığı konusunda eleştirilmektedir. Buna bağlı olarak İkinci Nesil Kriz Modelleri geliştirilmiştir.

B. İkinci Nesil Kriz Modelleri

Bu modelde Kanonik Modelin varsayımları eleştirilmiştir. Kanonik Model, hükümet politikalarını çok mekanik bir biçimde tanımlamıştır. Merkez Bankasının sabit kuru sürdürmek için rezervleri son kuruşuna kadar kullanması varsayımı hatalıdır. Gerçekte uygulanan politika ihtimalleri aralığı çok daha geniştir. Aslında Merkez Bankalarının elinde başta yurt için para arzını daraltmak olmak üzere, döviz kurunu koruyucu çok çeşitli enstrümanlar bulunmaktadır. Şüphesiz ki döviz kurunu koruycu tüm bu politika seçeneklerinin maliyetleri vardır. Ancak döviz kurunu korumak, var olan bu sakıncalar arasında bir denge kurulması meselesidir ve rezervleri son kuruşuna kadar satmak gerçek hayata pek fazla uymamaktadır[3].

Esasen bu modellerde vurgulanmak istenen hükümetin uyguladığı ekonomi politikalarında durumsal bir yaklaşım sergilenmesidir. Amaç enflasyonu kontrol altında tutmak ise ve para politikasında nominal çıpa olarak döviz kurları kullanılmışsa bunun avantaj ve dezavantajları olacaktır. Avantajları devletin dış borç yükünün artmaması, ithal girdi fiyatlarının artmaması ve genel fiyat seviyesinin buna bağlı olarak fazla yükselmemesi. Dezavantajları işsizlik, ihracattaki düşüşe ve ithalattaki artışa bağlı olarak dış ödemeler dengesinin bozulması, ulusal paranın döviz karşısında aşırı değerlenmesi ve güven bunalımı. Bu koşullar iyi değerlendirilmeli ve gerekirse az önce değinildiği gibi Merkez Bankasının elindeki diğer enstrümanlar kullanılmalıdır.

3 Mehmet Aslantaş, "Para Krizleri", www.foreigntrade.gov.tr

Çıpa olarak döviz kurunun seçilmesi orta ve uzun vadede Merkez Bankası döviz rezervlerini zorlayacak ve Kanonik Modelde belirtilen sonuç ortaya çıkacaktır. Bu sonucun ortaya çıkmaması için de yine değinildiği gibi rezervleri tükenme noktasına getirecek kadar bu politikada ısrarcı olunmamalıdır.

Bu modeller ekonomik krizlerin geçmişe nazaran yapısal olarak değiştiğini, karmaşık bir hale geldiğini ve çok yönlü olduğunu göstermektedir. Ekonomik krizleri yapısal olarak değiştiren ve karmaşık bir hale getiren en büyük etken küreselleşmedir.

III. KÜRESELLEŞME VE EKONOMİK KRİZLER

A. Küreselleşme

Küreselleşme bir yandan ülkelerin toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla dış dünya ile entegrasyonu anlamına gelirken, diğer yandan bu ülkelerin kendine özgü niteliklerinin ve yapılarının dış dünyaya eklenmesini ifade etmektedir[4].

Küreselleşme, kökeni çok eski çağlara gitmesine rağmen, ileri teknolojik uygulamalar sayesinde hiç bugünkü kadar yoğun ve hızlı işlememiştir. Yüz yıl önce de küreselleşme söz konusuydu; ancak, küreselleşmenin yeni olan yönü, nitel ve nicel boyutlarındaki değişimdir. Nicelik olarak küreselleşme ticaret, sermaye akımları, yatırımlar ve insanların ülkeler arasındaki dolaşımında meydana gelen artışı ifade etmektedir. Nitelik olarak küreselleşme politik, ekonomik ve sosyal süreçleri kapsamaktadır[5]. Küreselleşme ile birlikte sınırlar ortadan kalkmakta ve sınırlara tabi olmayan dünya ekonomisi kavramı ortaya çıkmaktadır.

---

4 Metin Toprak, **Küreselleşme ve Kriz**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001, s.14.
5 a.g.e., s.9.

Küreselleşme ile birlikte ekonomik ve siyasi sınırların ortadan kalmaya başlaması özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik krizlere zemin hazırlamakta, bazen de krizlerde bizzat etken faktör olmaktadır. Uluslar arası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden kaynaklanan spekülatif akımlar, ulusal piyasalardaki istikrarsızlıkla birleşince ekonomik krizlere zemin hazırlanmaktadır. Ünlü finans spekülatörü George Soros da bu düşüncededir. Soros'a göre finansal piyasalar özünde istikrarsızdır.

B. Küreselleşmenin Gelişmekte Olan Piyasa Ekonomilerine Kötü Sürprizi: Finansal Krizler

20. yüzyıl dünya ekonomi tarihinde görülen krizler, nitelik olarak birbirinden önemli ölçüde farklılaşma göstermektedir. Bu yüzyılın başlarında ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretinin sonraki yıllara kıyasla fazla olmadığı dönemlerde meydana gelen krizler, daha çok ulusal ölçekte kalıyor; ya talep yetersizliği nedeniyle işsizliğe ve durgunluğa yol açıyor, ya da talep fazlası yoluyla enflasyona ve ekonomik genişleme ile sonuçlanıyordu.

Küreselleşme, mal ve hizmetlerin ülkeler arasında dolaşımını arttırdığı için, kriz nitelik değiştirmeye başlamış ve uluslar arası dolaşıma çıkmıştır. Küreselleşme ile beraber finansal bir serbestlik getirilmiş, uluslar arası sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Fakat bu serbestleşme kimi zaman uyum sağlayamama nedeniyle krizlere neden olabilmektedir.

Sermaye hareketlerini serbestleştirme, gelişmekte olan ülkelere fon sağlamada önemli bir işlev görmekte, ancak aynı za-

manda bir istikrarsızlık kaynağı da olabilmektedir. Yabancı yatırımcılar piyasadan çekilmeye başladığı zaman tüm dengeler alt üst olmakta ve ortaya bir finansal kriz çıkabilmektedir.

Son yüzyılın krizleri genelde 2-3 yıl sürmekte ve ortalama olarak milli gelirin yüzde 5-10'u arasında bir kayba neden olmaktadır[6]. Finansal krizlerin çeşit ve dönem olarak etkileri bakımından birbirinden farklılığının olup olmadığını inceleyen ekonomik araştırmalara göre, son zamanlarda krizlerdeki yoğunlaşma ile birlikte krizlerin toplam süresinde bir miktar, ancak yol açtıkları kayıplarda ciddi artışlar olmuştur. Bu araştırmalara göre 1990'larda meydana gelen para ve bankacılık krizleri 1980'lerde de meydana gelmiştir. Aralarındaki fark son krizlerin nitelik ve nicelik olarak giderek şiddetlenmesidir.

Finansal krizlerin niteliği özellikle gelişme yolundaki ülkelerde daha çok benzerlik göstermektedir. Yüksek enflasyon ortamında, bir yandan banka, müşterisinin kredi riskini etkin bir biçimde ölçememekte; diğer yandan kredi talep edenlerin yatırımları aksayabilmekte ve geri ödemede güçlüğe düşebilmektedir. Yüksek enflasyonla birlikte para ikamesi de artmakta ve bankalar döviz toplayıp yerli para ile ödünç vererek açık pozisyonlarını arttırmaktadır. Kamu açıklarının bankalarca finansmanı, faizleri arttırarak özel sektörün kaynak maliyetini yükseltmektedir. Bankaların kısa vadeli toplayıp uzun vadeli borç vermeleri yüksek enflasyon ortamında para, vade ve getiri uyumsuzluğuna yol açmaktadır[7]. Dolayısıyla para krizi, döviz krizi şeklinde seyreden finansal krizler

6 a.g.e., s.94.
7. a.g.e., s.101.

bankacılık kesimine de sıçramaktadır. Bankacılık sektörünün yaşadığı krizi, bankaların izlediği yanlış likidite yönetimine ya da banka sahiplerinin kendi yararına kurdukları kredi sistemine dayandırmak, sorunu hafife almak olur. Bankacılık sektörünün, krizin boyutlarını genişletmesinin ve finansal krizin ikiz kriz haline gelmesinin temel nedenleri şunlardır:

- İktisat politikalarının süreksizliği ve çözüm üretememesi,

- Bankaların pasiflerinin yabancı para ağırlıklı olması,

- Kredi plasmanına ters seçimin egemen olması,

- Bankaların aktif kalitesinin bozulması,

-Bankacılık sektöründe finansal serbestleşmeyi yerleştirmeye yönelik yasal altyapının kurulamaması,

-Sistemin bilgi eksikliği ve yanlış algılama altında çalışması,

- Mevduatların devlet güvencesinde olması[8].

Finansal krizlere yol açan faktörler başlıca dört kategoride toplanabilir. Faiz oranlarının artması, belirsizliklerin artması, aktif piyasasının bilançolar üzerindeki etkileri ve bankacılık sektöründeki problemler[9].

C. Ekonomik Krizlerin Türleri ve Finansal Liberalizasyon Çerçevesinde Ortaya Çıkış Biçimi

Ekonomik krizler; döviz krizi, bankacılık krizi ve dış borç krizi biçiminde farklı türlere ayrılabilir. Döviz krizi, bir ülkenin

8 Çolak, a.g.e.,s.169.
9 Toprak, a.g.e., s.101-102.

ulusal parasına güvenin kaybolması dolayısıyla spekülatif fonların yoğun biçimde ülkeyi terk etmeye başlaması ve merkez bankasının tüm destekleme çabalarına karşın mevcut kurun sürdürülemeyerek ulusal paranın devalüe edilmesi veya tümden dalgalanmaya bırakılması biçiminde kendini gösterir. Döviz krizi sırasında Merkez Bankası aşırı talebi kırmak için bir yandan piyasaya büyük miktarda döviz arz ederken diğer yandan da fon çıkışını caydırmak için yurtiçi faizleri yükseltme gibi yollara gidebilir.

Bankacılık krizi, mali güvenin kaybolması dolayısıyla tasarruf sahiplerinin mevduatlarını geri çekmek için bankalara hücum etmeleri durumudur. Bankaların bu talepleri yerine getirmemeleri ile mali panik krize dönüşmüş olur.

Dış borç krizi, bir ülkenin karşılaştığı dış ödeme sorunları dolayısıyla bu borçların ana para ve faizlerini ödeyemeyeceğini ilan etmesi durumudur.

Bu farklı kriz türleri ayrı ayrı görülebilecekleri gibi bir arada da bulunabilirler. Genellikle bankacılık krizinin döviz krizini izleyerek ortaya çıktığı görülmektedir. Bankacılık krizinin ileri boyutlara ulaşması durumunda, bankaların reel ekonomiye kaynak sağlama fonksiyonunu yerine getirememesi dolayısıyla ulusal ekonomi bundan büyük zararlar görebilir.

Finansal liberalizasyon ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle ülkede ekonomik krizin yaşanması şu şekilde meydana gelmektedir: Kamu gelir gider dengesinin bozulması nedeniyle hükümet çeşitli gelir sağlama alternatiflerine yönelecektir. Bu alternatifler

emisyon, iç borçlanma, dış borçlanma, kamu harcamalarının kısıtlanması, gelir arttırıcı mali tedbirlerin alınması şeklindedir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerde, içinde bulunulan ekonomik ve siyasal ortam nedeniyle öncelikle dış borçlanma yolu seçilmektedir. Esasen bu, teorik açıdan da belli şartların gerçekleşmesi halinde, finansal sıkıntıların aşılması için doğru bir yoldur. Çünkü dışarıdan borçlanma ile ülkeye hem döviz girdisi sağlanacak, hem gelir sağlayıcı tedbirlerin alınması için gerekli yasal düzenlemelerin hazırlanması beklenmeyecek hem de bu tedbirlerin olumsuz yansımaları bertaraf edilecektir. Ancak borçlanmanın gayri safi milli hasılaya oranının yüzde 5'i aşmaması gerekir. Ayrıca borçlanma ile elde edilen tutarlar, yatırımlar aracılığıyla ekonomiye kazandırılmalıdır: Bu şartlar gerçekleşmezse borcun gelir yaratıcı değil, gider arttırıcı etkisi ortaya çıkabilir.

Gelişmekte olan ülkeler genellikle bu şartları gerçekleştirememektedir. Borçlanma tutarının yüksek miktarlara ulaşması ve yurt içi ekonomik dengesizlikler nedeniyle dış borçlanma imkanı zamanla ortadan kalkacak, iç borçlanma yoluna gidilecektir. Bu noktada sıcak para olarak da adlandırılan spekülatif para devreye girecektir. Dışarıdan kontrollü olarak yüksek miktarda yabancı para ekonomiye girecek, kısa bir süre kalacak ve çok yüksek getiriler sağlayarak tekrar yurt dışına kaçacaktır. Ekonomi, bu parayı zaptetme imkanına sahip olmadığından, kontrol edilemez anlamında sıcak para deyimi kullanılmaktadır. Sıcak paranın kaynağı uluslar arası hareketli fonlardır. Bu fonların yaklaşık 3-4 trilyon dolar olduğu tahmin edilmektedir. Bu hareketli paranın sadece yüzde 5'i Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerini yönlendirmeye ve zaman zaman sarsmaya yetmektedir. Ge-

lişmekte olan ülke, üretim ekonomisinden uzaklaşmış, bir tüketim ekonomisi haline gelmiştir. Yukarıda değinildiği gibi bütçe açıkları vergi gelirleriyle karşılanamaz olmuştur. Bu durumda hükümetler kısa vadeli dış kaynağa büyük bir prim vermek suretiyle mevcut sıkıntılarını aşmak isterler. Bunun yolu faizleri yükseltirken döviz kurunu düşük tutmaktır. Sıcak para yüksek faiz nedeniyle ülkeye girer, ulusal paraya dönüşür ve faize yatırılır. Vade bitiminde para, dövize çevrilir ve ülkeyi terk eder. Ülkede döviz krizi, likidite krizi ve bankacılık krizi ortaya çıkar.

IV. EKONOMİK KRİZLERİN ETKİLERİ

Ekonomik kriz, her ülkede ortaya çıkabilen sosyal bir olaydır. Ancak boyutu, şiddeti ve süresi, ülkenin gelişmişliği ve yönetenlerin becerisiyle yakından alakalıdır[10]. Ekonomik krizlerin ülke ekonomisine etkileri incelendiğinde bazı olumsuz sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak krizlere farklı bir bakış açısı ile bakıldığında bir kısım olumlu etkiyle de karşılaşmak mümkündür.

Ekonomik krizlerin olumsuz sonuçları şunlardır:

- İstihdam hacminin daralması, büyüme hızının düşmesi ve işsizliğin artması,

- Her kesimde çalışanların reel ücretlerinde krizlerin şiddetine göre, en az devalüasyon oranları kadar bir azalmanın görülmesi,

- Genellikle mikrodan makroya kadar her kesimde maliyet fiyatlarının artışı,

10 Ömer İnan, "Krizlerde Devletin Rolü", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:7, Sayı:41, Eylül-Ekim 01,s.396

- Gerek istihdam daralmasının, gerek üretimdeki kısılmanın, devlet gelirini de azaltması,

- Geliri azalan devletin, yeni vergiler ve mevcut vergi oranlarının arttırılması gibi çarelerle yeni kaynak arayışına çıkması,

- Yabancı sermayenin sık sık ortaya çıkan krizlerden dolayı, büyük çapta ürkmesi, bir bölümünün ülkeyi terk etmesi, yeni yabancı sermayenin de özellikle Orta Doğu ülkelerinin tercih etmesi,

- Yurtdışına borçlu olan bankaların, firmaların ve en büyük borçlu olan devletin hem borçlarının hem de maliyet fiyatlarının yükselmesi,

- İktisadi büyüme hızlarının küçülmesiyle milli gelirin ve bu arada kişisel gelirin düşmesi,

- Piyasalarda bir belirsizlik, bir güvensizlik ve istikrarsızlığın gittikçe artması,

- Kapasite kullanım oranlarının düşmesi[11].

Ekonomik krizlerin olumlu sonuçları da şu şekilde özetlenebilir:

- Devletin 4-5 çeşit ürün dışında destekleme harcamalarını kısması.

- Gelecek dönemlerde yeni çözüm yolları bulmak için firmaların şimdiden tedbir alması.

- En azından bazı firmaların, maliyetleri düşürmek amacıyla, kendilerine çek düzen vermeleri, yersiz ve gereksiz harcamalardan sakınmaları ve böylece tasarrufa yönelmeleri.

---

11 a.g.e.,s.61-62.

- Firmaların, daha çok hangi iktisadi faktörlerden doğduğunu görerek deneyim kazanmaları.

Ekonomik kriz, hangi şekilde ortaya çıkarsa çıksın ülkeler bunu bertaraf etmekte zorlanabilir ve kendi başına yapmış olduğu müdahaleler yeterli olmayabilir. Bu nedenle ekonomik krizlere maruz kalmış olan ülkeler, ekonomik krizler konusunda uzmanlaşmış kuruluşlardan teknik ve malî yardım alma yoluna gidebilmektedir.

V. EKONOMİK KRİZLERE MÜDAHALE EDEN KURULUŞLAR

2. Dünya Savaşı ile birlikte savaşa giren ve girmeyen ülkelerin ekonomileri altüst olmuş, uluslararası ekonomik sistem çökmüştür. Savaştan sonra uluslar arası ekonomik sistemin temelleri 1944 yılında Bretton Woods Konferansı ile atılmıştır. Bu düzeni ayakta tutacak üç temel direğin oluşturulması amaçlanmıştır. Bunlar; savaşın yıkıntılarını onarmak için gerekli finansman olanaklarını sağlayacak Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası, ülkelerin makro ekonomik dengelerini kurmaya ve korumaya yardımcı olacak Uluslar arası Para Fonu ve uluslararası ticareti düzenleyecek ve engelleri kaldıracak Uluslar arası Ticaret Teşkilatıdır. Bunlardan IMF ve daha sonra Dünya Bankası haline dönüştürülecek olan Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası kurulurken Uluslar arası Ticaret Teşkilatı hayata geçirilememiş, yerini bir anlaşma olan GATT'a bırakmıştır. Aslında bir tarife sözleşmesi olan GATT 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü haline dönüştürülmüştür.

Bunlar içerisinde Dünya Ticaret Örgütü ekonomik krizlere müdahale açısından bir etkinliğe sahip değildir. Dünya Bankası,

ülkelere kredi verme özelliği nedeniyle etkindir. Ancak en çok etkinliğe sahip kuruluş IMF'dir. Dünya Bankası, Bretton Woods Anlaşması yürürlüğe girdikten sonra 1946 yılında kurulmuştur. Dünya Bankasının amacı üyelerinin imarlarını kolaylaştırmak ve özellikle prodüktif kapasiteleri büyük ölçüde yok olmuş Batı Avrupa ülkelerine yardım yapmaktı. Zamanla Dünya Bankasının eylemleri gelişmekte olan ülkelere doğru kaymıştır. Özellikle 1948'den itibaren gelişmekte olan ülkelerin altyapılarının kurulmasına ağırlık veren yardımlar ön planda tutulmuştur[12].

1945 yılında kurulan IMF, 1947 yılında faaliyete geçmiştir. Günümüzde daha çok gelişmekte olan ülke ekonomilerinin istikrara kavuşturulması konuşunda faaliyet gösteren IMF'nin temel amaçları ve politikaları da, kuruluş gayesi olan ana hedeflerden farklı değildir. Sadece, izlediği yöntemlerde bir takım değişiklikler yapmakla yetinmiştir. Bunun yanında IMF, temel politikalarında köklü değişikliklerin yapılması gerektiği konusunda uluslararası alanda büyük bir baskı altındadır.

Ancak IMF mevcut ekonomik politika uygulamalarında, gelir ve istihdam seviyesini belirlemeye değil, bunlar üzerinde istikrarsızlık yaratan etkenleri ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Böylece gelir, istihdam ve enflasyon oranları üzerinde olumsuz etkiler meydana getiren ve toplumun refah seviyesini düşüren dalgalanmalara karşın ülke ekonomilerine teknik ve mali yardımda bulunmaktadır[13].

---

12 İlker Parasız, **Uluslar arası Para Sistemi**, Ezgi Kitabevi, Bursa 1996, s.86.
13 Hasan Alpago, **IMF Türkiye İlişkileri**, Ötüken Yayınları, No:509, İstanbul 2002, s.31.

Bretton Woods Anlaşmasında IMF'nin amaçları şu şekilde belirtilmiştir:

- Uluslar arası parasal sorunlar üzerinde işbirliği ve dayanışmaya aracılık etmek için, sürekliliği olan bir kurum kanalıyla uluslar arası parasal işbirliğini geliştirmek,

- Ekonomik politikaların temel amaçları olarak bütün üye ülkelerde üretken kaynakların geliştirilmesi ve yüksek istihdam ve reel gelir düzeylerinin korunması ve geliştirilmesine katkıda bulunmak üzere uluslar arası ticaretin dengeli bir şekilde büyümesi ve yaygınlaşmasına imkan sağlamak,

- Kambiyo istikrarını sağlamak amacıyla üye ülkeler arasında düzenli kambiyo ilişkilerini sürdürmek ve rekabetçi kambiyo ayarlamalarını önlemek,

- Dünya ticaretinin büyümesine engel oluşturan kambiyo kısıtlamalarını ortadan kaldıracak ve üye ülkelerin karşılıklı ilişkilerini düzenleyecek tarzda bir, çok uluslu ödemeler sisteminin kurulmasına yardımcı olmak,

- Ödemeler dengesinde ortaya çıkacak geçici bozulmaları gidermek amacıyla uluslar arası ticaret ve karşılıklı refahı bozacak önlemlere başvurmalarını önlemek üzere, üye ülkelere fon kaynaklarını kullanabilme imkanı sağlamak,

- Yukarıda sayılan amaçlara paralel olarak üye ülkelerin uluslar arası ödemeler dengelerinde meydana gelebilecek dengesizliklerin derecesini azaltmak ve süresini kısaltmak olarak sıralanmıştır.

IMF'nin yeni dönemdeki, yani Bretton Woods'tan sonraki fonksiyonları ise şu şekilde sıralanmıştır:

- Ekonomik istikrarsızlık içinde olan ve dış ödemeler bilançosu açık veren ülkelere bu açıkların finansmanı için kısa süreli kredi sağlamak.

- Uluslar arası parasal ilişkilerin düzenli ve uyum içinde gelişmesini gözetlemek.

- Üye ülkelerdeki makro ekonomik ve yapısal uyum politikalarına destek olmak.

- Üye ülkeler arasında daha liberal dış ticaret politikalarının kabulünü özendirmek.

- Dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin liberasyonu ve rasyonelleştirilmesi gibi konularda teknik açıdan yardım yapmak ve eğitim hizmetleri vermek.

- Üye ülkelerin uluslar arası ticari bankalara veya resmi kuruluşlara olan ve ödenmeyen borç sorunlarının giderilmesine aracı olmak, yeni ödeme planları ile borç ertelemesini içeren anlaşmalar hazırlamak[14].

IMF'nin yeni dönemdeki fonksiyonlarına bakıldığında gelişmekte olan ülkelere yönelik işleyen bir kurum niteliğine dönüştüğü ve aynı zamanda iktisat politikalarına yön veren bir merkez durumuna geldiği görülür. Günümüzde sanayileşmiş ülkelerin IMF ile olan ilişkisi ise ekonomik politikalardaki koordinasyondan ibaret olmuştur. Sanayileşmiş ülkeler ekonomik sorunlarına ser-

14 a.g.e., s.32-33.

best piyasada çare buldukları anda IMF'yi devre dışı bırakmayı tercih etmişlerdir. Buna karşılık gelişmekte olan ülkeler sürekli hale gelen yapısal ekonomik sorunlarından dolayı aynı şansa sahip olamamışlardır. Çünkü söz konusu ülke ekonomileri ödemeler dengesi açıklarını düşük rezervlerle karşılayamadıklarından, uluslar arası piyasalardan borçlanmak zorunda kalmaktadırlar. Bu ülkeler, kronik ekonomik sorunları nedeniyle uluslar arası piyasalarda yeterli güvene sahip olamadıklarından, IMF'nin garantörlüğüne ihtiyaç duymaktadırlar.

A.IMF Politikaları

IMF, gelişmekte olan ülkelere monetarist ağırlıklı reçeteler önermektedir. Para arzının ve kamu harcamalarının kısılması, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve serbest piyasa koşullarının geçerli olması.

IMF, talep yapısındaki fazlalığa göre iki tip dengesizlik tanımı yapmaktadır. Bunlar geçici dengesizlik ve kalıcı dengesizliktir. Geçici dengesizlik; döviz, tahvil ve sermaye hareketlerinden doğan dengesizliktir ve kur politikalarıyla giderilmeye çalışılır. Kalıcı dengesizlik ise enflasyon, işsizlik ve gelir dağılımındaki adaletsizlikleri içerir ve istikrar politikalarıyla giderilmeye çalışılır.

Geçici dengesizlikler gelişmiş ülkelerde ortaya çıkar ve ekonomik istikrarı fazla etkilemez. Kalıcı dengesizlikler azgelişmiş ülkelerde ortaya çıkar ve genelde ekonomik kriz şeklinde sonuçlanır. Kalıcı dengesizlikler istikrar politikalarıyla aşılmaya çalışılır. IMF'nin uygulamalarında başvurduğu istikrar programları; ya-

pısalcı,ortodoks, heterodoks ve IMF yönlendirmeli şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Yapısalcı istikrar politikası yaklaşımı, gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik istikrarsızlığın temel kaynağı olarak yapısal bozuklukları ve darboğazları görmektedir. Buna göre kaynakların hareketsizliği, piyasaların parçalı olması ve sektörel bazda arz-talep arasında ortaya çıkan dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. Bunun sonucu olarak büyüme ile birlikte talepte meydana gelen değişmelere arz tam olarak karşılık verememekte, böylece ekonomide darboğazlar ortaya çıkmaktadır. Yapısalcı temele dayalı politikalar, ekonomik faaliyetin geniş bir alanına devlet müdahalesini ve ithal ikameci sanayileşme stratejisini gerekli görmektedir. Bu çerçevede kamu altyapı yatırımları arttırılmalı, selektif kredi politikası uygulanmalı, gerçekçi döviz kuru uygulamasına geçilmeli, vergi ve toprak reformu yapılmalıdır.

Ortodoks istikrar politikaları daha çok hiperenflasyonla mücadelede izlenmekte ve IMF tarafından desteklenmektedir. Bu politikaların önemli özellikleri arasında; reel ücretlerde düşüş, toplam talepte azalma, milli gelirin daralması, ekonomik yükün büyük ölçüde sabit gelirliler ile küçük işletmelere binmesi, aşırı nominal para miktarının kontrolü ile kamu harcamalarında yapılacak anlamlı kısıtlamalar sayılabilir. Ortodoks istikrar programlarının iki temel amacından biri, dış dengeyi sürekli iyileştirmek, diğeri ise yurtiçi enflasyonu hızla düşürmektir. Bunun için reel ücretlerin indirilmesi öngörülmekte, fiyat kontrollerine karşı çıkılarak fiyatların serbest bırakılması önerilmektedir. Ortodoks politikalarla fiyatlarda istikrar sağlamak için ağırlıklı olarak parasal

araçlar kullanılarak yerli paranın ileriye yönelik kararlarda "çapa" olarak kullanılması amaçlanır. Bu ise, sıkı bir para politikası ile kamu maliyesinde ciddi bir disiplini gerektirir[15].

Heterodoks istikrar politikalarında ise, geçici bir toplumsal uzlaşma çerçevesinde ücret, faiz, döviz kurlarındaki artışlar dondurulmakta ve bir gelirler politikası uygulamaya konulmaktadır. Bu politikalar, sürekli veya kronik enflasyon ortamlarında daha başarılı uygulanabilmektedir[16]. Politikaların ilk döneminde enflasyonist bekleyişlerin kırılması için ücretler dondurulur ve fiyat kontrollerine gidilir. İkinci dönemde ise ekonomik büyümenin arttırılması ve işsizliğin azaltılması için genişletici para politikası uygulanır.

IMF yönlendirmeli istikrar programları, ortodoks ve heterodoks istikrar politika özelliklerini taşımaktadır. Ekonomik istikrarsızlık içindeki gelişmekte olan ülkeler istikrar politikalarının seçiminde ve uygulamasında geniş bir hareket alanına sahip değildir. İstikrar politikalarının başarısında uluslararası finansman desteği çok önemlidir. Söz konusu ülkelerin yeniden dış finansman temin edebilme imkanına kavuşabilmesinde IMF belirleyici bir rol oynamaktadır. IMF ise bir ülkenin ekonomik politikasını desteklemek için ancak şarta bağlı borç vermektedir[17]. 1970'li yılların ortalarından beri IMF ekonomik istikrarsızlık içindeki gelişmekte olan ülkelere genel olarak şu önerilerde bulunmaktadır:

15 Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, 6. Baskı, İstanbul 1999, s.397.
16 a.g.e., s.397.
17 Kemal Çelebi, **Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Nedenleri**, Manisa 1998, s.56.

Yurtiçi fiyat ayarlamaları ve iç talebin kısılması, devalüasyon, ekonominin dışa açılması, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, yasal kurumsal serbestleşme, özelleştirme, vergi sisteminin basitleştirilmesi, altyapı ve fiziki sermaye yatırımlarının arttırılması, para ve kredi sınırlamaları, kısa ve orta dönemli borçların ödenmesi.

IMF'den kredi kullanabilmek için Yakın İzleme Anlaşması ve ardından Stand-by (destekleme) Anlaşması yapılması gerekir. Yakın İzleme Anlaşması çerçevesinde ülke tarafından yıl sonuna kadar tek taraflı olarak hedeflenen performans kriterleri IMF tarafından gözlenecektir. Daha sonra bu, stand-by anlaşmasına dönüştürülecektir. IMF ile yapılan stand-by anlaşmalarının temeli ülkenin ödemeler dengesi ihtiyacını karşılamak üzere, bir kısım şartlara bağlı krediler açılmasına dayanmaktadır. Bu kredilerin ana amacı piyasalara o ülkenin dış yükümlülüklerini ve şayet ülkede bir tür sabit kur taahhütleri varsa döviz kuru taahhütlerini de yerine getirmek için yeterli döviz rezervi olduğu yolunda güven sağlamaktır. Onun için ihtiyaç duyulduğunda kullanılmak üzere hazır bekletilen, programın akışı normal gittiğinde kullanılmasına gerek duyulmayan kaynakları içermektedir. Anlaşmaya stand-by anlaşması denmesinin nedeni de budur. Ancak IMF tarafından sağlanan kaynakların kullanılması bir kısım şartlara bağlı bulunmaktadır. Bu şartlar, IMF'nin sağladığı kaynakları kullanabilmesi için o ülke hükümetinin bazı politika tedbirlerini almak hususunda mutabakat vermesine dayanmaktadır ve bu tedbirler IMF'ye verilen niyet mektuplarında yer almaktadır[18].

18 Ahmet Gökçen, "İstikrar Tedbirleri ve Ekonomik Kriz", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:7, Sayı:41, Eylül-Ekim 2001, s.588-589.

B. IMF Politikalarının Değerlendirilmesi

Geçmiş uygulamalar IMF'nin geleneksel politikalarının ekonomik krizler karşısında çok başarılı olmadığını göstermektedir. Aslında IMF'nin hem sağlayacağı kredilerle, hem koyduğu ilkeler ve yeni yüklendiği gözetim fonksiyonu uygulamaları ile krizleri önlemesi söz konuşudur.

Gözetim fonksiyonu çerçevesinde yapılan danışma toplantılarında ilgili ülkenin tüm para, maliye, döviz, borçlanma politikaları gözden geçirilir. İlgili ülkeye bir krizden kaçınmak için alınması gereken önlemler ve yapılması gereken politika değişiklikleri konusunda önerilerde bulunulur.

İkinci olarak IMF, kriz içindeki ülkelere kısa süreli mali yardım sağlar. Bu yardımlar genel olarak kriz başladıktan sonra verilmekteydi ve bu nedenle eleştirilmekteydi. Ancak 1997'deki Ek Rezerv Kolaylığı Hesabı ve daha sonra oluşturulan Acil Önlemler Hesabı ile bu politika değiştirilmiştir.

IMF'nin kredi verirken öne sürdüğü şartlılık ilkeleri de kriz koşullarına uygun düşmemektedir. Kredi alan ülkenin harcama daraltıcı ve faizleri yükseltici politikalar uygulaması gibi koşulları yerine getirmesi toplam talebi daha da daraltarak krizi daha da şiddetlendirebilir.

IMF kredileri amaçları doğrultusunda kullanılmamakta, krizden asıl zarara uğrayan yerli üreticilerin derdine çare olamamakta ve krizi ortadan kaldırmaya yönelik politikalar sabit ve dar gelirlileri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenlerle IMF politikaları büyük tepkiler toplamakta ve küreselleşme karşıtlarının en önemli hedefi olmaktadır.

C. IMF Politikalarına Tepkiler

IMF'nin uyguladığı ekonomi politikaları, sabit gelirliler aleyhine bir durum arz etmektedir. Bu nedenle IMF pek çok ülke tarafından eleştirilmekte ve küreselleşme karşıtlarının hedefi olmaktadır.

IMF'nin müdahalesinden sonra ilk etapta devalüasyon yaşanır ve faizler yükselir. Daha sonra kamu harcamalarının ve para arzının kısılması yoluyla kamu gelir-gider dengesi sağlanmaya çalışılır. Azgelişmiş ülkelerde serbest piyasa ekonomisi fazla gelişmediği için devletin ekonomideki varlığı daha etkindir. Nüfusun yarısından fazlası kamu kesiminden geçimini sağlamaktadır. Bu nedenle maaş ve ücret artışlarının düşük düzeylerde belirlenmesi halkı doğrudan etkilemektedir. Ağır çalışma şartlarında düşük ücretle çalışmaya mahkum edilen halk, bu duruma tepkilerini küreselleşme karşıtı olarak göstermektedir.

Küreselleşme karşıtlarını üç gruba ayırmak mümkündür. IMF politikalarından zarar görenlerin oluşturduğu grup 1. grup karşıtlardır. 2. grup karşıtlar küreselleşmenin ekonomik istila boyutunu ön plana çıkarmakta ve küreselleşmeyi ekonomik teslimiyetçilik olarak düşünmektedir. 3. grup karşıtlar ise devletçi ve ithal ikameci anlayışı benimseyen, liberalizme ve içinde liberalizm barındıran bütün oluşumlara karşı olan gruptur. Bu grup genelde olayların ideolojik boyutu ile ilgilenir.

IMF'nin müdahalelerdeki amacı dünya ekonomik ve siyasi konjonktürünü dengelemek, dikta rejimlerinin gelmesine elverişli olan azgelişmiş ülkelerde demokratik sistemi oturtmak ve ser-

best piyasa ekonomisini geliştirmektir. Hükümetlerin IMF müdahalelerine izin vermesindeki amaç ise kredi almadaki zorlukları ortadan kaldırmaktır.

IMF programlarına ve politikalarına küresel bazda yöneltilen eleştiriler şu şekilde özetlenebilir:

- Ödemeler dengesi açığının hemen kapatılmasını önerdiği için IMF programlarının çok sert olduğu ifade edilir.

- IMF programları ağırlıklı olarak monetarist görüşe dayandığı için, ülkenin yapısal sorunlarına çok az eğildiği gerekçesiyle eleştirilir.

- Ekonomik büyüme ve kalkınma amacına çok az önem verdiği, hatta bazen bu amacın karşısında olduğu belirtilir.

- IMF kökenli istikrar programlarının gerçek geliri azaltarak ve zorunlu mal ve hizmetlerin fiyatlarını arttırarak gelir dağılımını bozduğu iddia edilir. Gerçekten de gelişmekte olan ülkeler, sadece parasal sorunlarla değil, yapısal sorunlarla da karşı karşıyadır[19].

19 Alpago, a.g.e., s.77-78.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ EKONOMİK KRİZLER (1923-2001)

I. 1929 EKONOMİK KRİZİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

1929 Krizi bir borsa krizi olarak başlamış ve kısa zamanda ekonomiyi tüm sektörleriyle etkilemiştir. New York Borsasındaki çöküntüyü hiçbir zaman görülmemiş derinlikte ve genişlikte ekonomik kriz izlemiştir. Bu kriz kısa zamanda tüm dünya ekonomisini etkilemiştir.

Ekim 1929'daki sermaye piyasasının çöküşünden önce, ABD Merkez Bankası, pay senetleri alımında aşırı bir spekülasyonun olduğu inancıyla bunu kırmak için aktif portföyünü azalttı. Bu gerilemeyi tipik konjonktür dalgalanmasının gerileme safhasının işareti şeklinde endüstriyel üretimde küçük bir gerileme izledi. Sermaye piyasasının çöküşü, gelecekle ilgili belirsizliği arttırdı. Şirket ve kişilerin para taleplerinde hafif bir artışa sebep oldu[20].

ABD Merkez Bankasının, para talebindeki ani artışa bağlı olarak para arzında meydana gelen düşüşü dengeleyici hiçbir şey yapmaması ve yanlış bir para politikası izlemesi büyük depresyonun başlıca nedenidir. İkinci Dünya Savaşına kadar süren büyük depresyon sırasında yüzlerce banka iflas etmiş, binlerce kişi işsiz kalmış ve depresyon tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

İkinci Dünya Savaşının yarattığı talep artışı ile tamamen ortadan kalkan 1929 Buhranının diğer nedenleri şunlardır: teknolojik işsizliğin giderek artması, gelir dağılımındaki adaletsizlik, yatırımlardaki düşüşün milli gelirde düşmeye yol açması.

---

20 İlker Parasız, **Makro İktisat**, 7. Baskı, Ezgi Kitabevi, Ocak 1998, s.224.

Türkiye, Dünya Ekonomik Bunalımının etkilerini 1929 yılından sonra ciddi olarak hissetmeye başladı. Kapitalist Batı ülkelerindeki bunalım Türkiye'yi ihraç malları fiyatlarında ve paranın değerinde meydana gelen düşmelerden dolayı etkilemiştir. İhracat miktar olarak artmasına rağmen, fiyatların düşmesi ihracat değerinin daralmasına yol açmıştır. İhracatın daralması hükümeti ithalatı miktar olarak sınırlamak zorunda bırakmıştır. Hükümet ihracat geliri ile finanse edeceği kadar ithalata izin vermiştir. Bu dönemde ithalat için dış kredi imkanları da ortadan kalkmıştı. Üstelik, bu dönemde hükümet, Osmanlı Devletinden devralınan borçların taksitlerini ödemek ve yabancı sermaye yatırımlarının millileştirilmesi programını gerçekleştirmek için bir miktar dış ticaret fazlası sağlamak amacındaydı. Hükümet, ithalatta miktar kısıtlamaları ve ikili anlaşmalara dayalı bir dış ticaret dengesini sağladı, hatta dış ticaret fazlası elde etmeyi başardı. Fakat, çok düşük bir ithalat kapasitesi düzeyinde sağlanan bu dengenin hızlı sanayileşme temel amacı ile bağdaşmadığı söylenebilir. Türkiye'nin hızlı bir şekilde sanayileşmesi için ithalatın arttırılmasına, bunun için de yatırım malları ithalatı oranının yükseltilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu da ithalat kapasitesi geliştirilerek gerçekleştirilebilirdi. İthalat kapasitesinin arttırılması dışa açık bir politikayla mümkün olmaktaydı. Cumhuriyet idaresinin henüz tazeliğini koruyan kronik Osmanlı dış açıkları ve dönemin koşulları dış ticaret dengesinin çok sıkı biçimde, korumacılık yolu ile gözetilmesi politikasını beraberinde getirmekteydi[21]. Bu sorun ithalatın bileşiminde nihai tüketim malları payının arttırıl-

21 Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 6. Baskı, Ezgi Kitabevi, Ocak 2000, s.42-43.

ması ile aşılmış ve yurt içi sınai üretim etkili bir korumaya kavuşmuştur.

1929'dan sonra GSMH ve temel ekonomik sektör hasılalarında düşüşler yaşanmıştır. GSMH'daki bu daralma, büyük ölçüde 1929 Dünya Ekonomi Bunalımı nedeniyle başta tarım ürünleri olmak üzere, iç piyasada fiyatlardaki düşmeden ve kısmen de tarımsal üretimde kötü iklim şartlarından kaynaklanmıştır[22].

1923-1929 döneminde Türkiye'de kişi başına GSMH yaklaşık 110 TL. civarındaydı. Fakat 1929'dan sonra bir yandan ekonomik bunalımın etkisi, öte yandan tarımda kötü iklim şartları nedeniyle üretim düşüşleri sonucu kişi başına GSMH süratle düşmüş ve 1932'de 78 TL. ye inmiştir[23].

Bir yandan ihracat hacminin hızla daralması, bir yandan da reel para arzının genişlememesi üretimi ve istihdamı etkilemiştir. Tüccar, krizden etkilendiği ölçüde ürünü üreticiden daha ucuza alma yoluna gitmiş, böylece köylünün eline çok az para geçmiştir. Köylü, borçlarını ödeyebilmek için servetini satmak zorunda kalmış, bunun sonucunda göç başlamış ve kırsal kesim otarşiye teslim olmuştur.

1929 Bunalımı bir ekonomik depresyon olarak ortaya çıkmıştır. Depresyonla mücadelede uygulanacak etkili politika araçlarından birisi de harcama politikası olarak görülebilir. Bu politika, Türkiye'nin 1929 Bunalımını kolay atlatmasında olumlu rol oynamıştır. Eğer Türkiye, kamu harcamalarını yüksek tutmasaydı,

22 a.g.e., s.38.
23 a.g.e., s.38.

1929 Bunalımı, Türkiye Ekonomisini ciddi bir bunalıma sürükleyebilirdi.

II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI VE EKONOMİK DARBOĞAZ

A. Savaş Ekonomisi Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı her ne kadar dışımızda cereyan etmişse de ekonomimizi önemli ölçüde etkilemiştir. Bu itibarla, İkinci Dünya Savaşının devam ettiği 1939-1945 yılları arasındaki döneme devletçiliğin de ötesinde savaş ekonomisi uygulamasının hakim olduğunu söylemek mümkündür[24].

Yaklaşık bir milyon kişinin silah altında tutulması ve her an savaşa girme endişesinin zorunlu kıldığı hazırlıklar, bu dönemde, devletin para gereksinimini fevkalade arttırmış ve uygulamada bir yandan Varlık Vergisi, Milli Müdafaa Vergisi ve Muamele Vergisi gibi yeni vergilerin ihdası yoluna gidilirken, diğer yandan da, kısa vadeli hazine bonoları çıkarılarak Hazinenin halka borçlandırılması yoluna gidilmiştir. Fakat, günün zor savaş koşulları bu bonoların ödenmesini güçleştirdiğinden, devletin Merkez Bankasına olan borçları birikmiş, emisyon hacmindeki artışlar ise şiddetlenmiştir. Nitekim, 1938 yılında tedavüldeki para miktarı 280 milyon liradan 1946 yılında 900 milyon liraya yükselmiştir[25].

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulaması devam ederken

24 Yalçın Acar, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi**, 5. Baskı, U.Ü.Yay., No:147, 1999, s.49.

25 Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, 2. Baskı, İstanbul Ün. Yay., No:1132, 1965, s.135-136.

hazırlıkları yapılan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya geçirilememiş ve bunun yerine İktisadi Savunma Planı uygulanmıştır.

Uygulamaya geçirilemeyen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının temel amacı, daha çok hammaddesi içeride bulunan hafif sanayi dallarında ithal ikamesine gitmektir. Uygulamaya geçirilemeyen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında öncekinin aksine, ara ve yatırım mallarını kapsayan ağır sanayie yönelinmiş, maden ve hammaddelerin işlenerek ihracı amaçlanmış, madencilik sanayi, elektrik enerjisi üretimi ve liman yapımı gibi yatırımlara öncelik verilmiştir. Bu niteliğiyle Plan, ithal ikameci bir sanayileşmeden daha ileri gitmeyi de hedeflemiştir.

Plan amaçlarına ulaşmak, Plan yürürlüğe konmadığı için mümkün olmamıştır. İkinci Dünya Savaşının başlaması, Planın uygulamaya geçirilmesini engellemiştir. Savaş dolayısıyla üretici nüfusun büyük bir kısmı askere alınmış, hammadde ve yatırım malları ithalatı zorlaşmış, tarımsal üretim düşmüş, bazı tüketim maddeleri vesikaya bağlanmış ve ihracat giderek azalmıştır. Merkez Bankası'nca savaş giderlerini karşılamak için enflasyonist bir politika izlenmesi, sanayi sektörünü, savaşa girilmediği halde olumsuz yönde etkilemiştir. Her şeye rağmen, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında olan fakat henüz tamamlanamamış olan sanayi projeleri, savaş yıllarında bitirilerek üretime geçilmiştir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulanamaması, Türkiye'nin başlayan sanayileşme hamlesine indirilmiş önemli bir darbedir[26].

26 Karluk, a.g.e., s.223.

Bu olumsuz gelişmeler karşısında ekonomik politika, iktisadi kalkınmadan ziyade mal darlığını gidermeye, karaborsayı önlemeye ve fiyat artışlarını sınırlandırmaya yöneltilmiş ve hükümet 1940 yılında çıkarılıp 1942'de bazı hükümleri değiştirilen Milli Koruma Kanununa dayanarak sert önlemler almak zorunda kalmıştır[27].

Bu kanun ile getirilen düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir:

1- Hükümet özel kişilere ait sanayi ve madencilik tesislerinin hangi malları ne kadar üreteceğini belirleyebilecektir.

2- Hükümet gerek gördüğü kuruluşlara, bir tazminat ödeyerek el koyabilecektir.

3- Tarımda ne ekileceğini devlet tayin edecek ve 500 hektarın üstündeki araziyi gerekirse bir tazminat ödeyerek bizzat devlet işletebilecektir.

4- Özel kişilere ait taşıt araçları Devletçe belirlenecek fiyatlarla istenilen yerlerde çalıştırılabilecektir. Gerekli görülürse bu araçlar Devlet tarafından satın alınabilecektir.

5- Özel kesimin yatırımları izin alma şartına bağlanmış ve Hükümetin denetimine tabi tutulmuştur. Kanun, Hükümete özel kişilere ait üretim birimlerinin atıl halde tutulmasını önlemek amacıyla, el koyma, çalışmaya zorlama yetkisi vermiştir. Bu amaçla Hükümet gerekli gördüğü işletmelere kredi, malzeme ve uzman eleman ve işçi sağlayacaktır.

6- İç ve dış ticarette fiyat kontrolü sistemi getirilmiştir. Devlet

27 Acar, a.g.e., s.50.

piyasalara alıcı olarak girebilecek, bizzat ithalat yapabilecektir. İhtiyaç duyulan mallara el koyabilecek ve bunların dağıtımını gerçekleştirecektir.

Milli Koruma Kanunu girişim özgürlüğünü geniş ölçüde kısıtlamakta idi fakat Hükümet bu kanun ile getirilen söz konusu yetkilerini ölçülü kullanmıştır. El koyma kararları tarım ve sanayide çok sınırlı maddeler için uygulanmıştır. Uygulanan zorunlu tedbirler de beklenen sonucu vermemiştir, daima bürokrasinin duvarlarına vurarak yıpratılmış ve tesirsizleştirilmiştir[28].

B. Savaş Yıllarında Ekonomide Gelişmeler ve Dış Politika

Seferberlik hali ekonominin özellikle üretken sektörlerinde etkisini göstermekte gecikmemiştir. Sektörel hasılalarda ve GSMH'da önemli düşmeler olmuştur. Tarımsal hasıla 1938-1939'daki 788 milyon lira seviyesinden 1944-1945'de 559.5 milyon lira seviyesine, sanayi sektörü hasılası 1938-1939'daki 343.5 milyon lira seviyesinden 1944-1945'de 267 milyon lira seviyesine düşmüştür. GSMH, savaşın başladığı yıllarda 1.975 milyon lira seviyesinde iken savaşın sonunda 1.484 milyon lira seviyesine düşmüş ve buna bağlı olarak kişi başına düşen milli gelir 1938-1939'daki 114.5 lira seviyesinden 1944-1945'de 794 liraya kadar gerilemiştir.

Savaşın yarattığı ekonomik dengesizlik, stokçuluk, karaborsa ve spekülasyon, geniş halk kitlelerinin çok sıkıntılı yıllar geçirmesine neden oldu. Fiyatlar gelen seviyesi 1938-1945 yılları arasında %400 arttı. Fiyat artışlarının rekor düzeye eriştiği yıllar, yılda %69.7 ile 1942 ve %63.2 ile 1943 yılları oldu.

28 Şahin, a.g.e., s.80-81.

Bu yıllar, dünyada savaşın bütün dehşeti ile sürdüğü ve henüz kaderinin belli olmadığı yıllardı[29].

Savaş yıllarında Hükümet, dış ticaret fazlası elde etmeyi amaçlayan bir politika izlemiş ve bunda kısmen başarılı olmuştur. 1938 yılında dış ticaret açığımız 4.9 milyon dolar iken, 1946 yılında dış ticaret fazlamız 95.7 milyon dolar olmuştur. Dış ticaret fazlası daha çok ithalatın kısılması yolu ile gerçekleştirilmiştir. Uluslararası ortam da bu amacı gerçekleştirmeyi bir ölçüde kolaylaştırmıştır.

2. Dünya Savaşı sırasında Türkiye çelişkilerle dolu bir dış politika izlemiştir. Bu politikalar sayesinde savaşın dışında kalmayı başarabilmiştir. Ancak Almanya'nın kesin mağlubiyeti belli olduktan sonra, 2 Ağustos 1944'de bu ülke ile diplomatik ilişkilerini keserek, Birleşmiş Milletlere katılma hakkını elde etmek için 23 Şubat 1945'de Almanya'ya savaş ilan etmiştir[30].

Savaştan sonra savaş politikaları Türkiye'yi tam bir yalnızlık içine itmiştir. Ancak kısa bir zaman sonra ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeni, Türkiye'nin önemini olağanüstü arttırmıştır. Bu önem Türkiye'nin jeo stratejik konumundan kaynaklanmıştır. Türkiye'ye NATO'nun Güneydoğu kanadında önemli bir görev düşmektedir. Bu nedenle hiçbir ekonomik ve toplumsal kriter açısından aranan özelliklere sahip olmayan Türkiye, merkez kapitalist ülkelerin tüm temel kurumlarına üye olabilmiştir[31].

---

29 Şahin, a.g.e., s.85.

30 Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, Ocak 1994, s.40.

31 Rana Eşkinat, **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1036, Haziran 1998, s.175.

III. 1958 BUNALIMI VE EKONOMİK İSTİKRAR KARARLARI

A. Bunalım Öncesi Gelişmeler

Atatürk sonrası devlet adamlarının ve bürokratların yanlışları ve kusurları yanında, 2. Dünya Savaşının yarattığı iktisadi bunalım, çok partili dönemle birlikte "Devletçilik"e karşı güçlerin örgütlenmesine ve güçlenmesine olanak verdi. Halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylü ve esnaf, ülkede başlatılan hızlı sanayileşme sürecinin kendi çıkarlarına ters düştüğü inancıyla davranırken, "savaş zenginleri" büyük tüccarlar ve üreticiler de devleti rakip görüyorlardı. Böylece ortaya çıkan büyük güç ve siyasi kadro, yanlışları düzeltmek yerine, sistemi değiştirmeyi tercih etmiştir[32]. Liberal görüşlerle iktidara gelen Demokrat Parti, uyguladığı politikalarla Türkiye'de yeni bir dönemin açılmasına neden olmuştur.

Dünyada liberal kapitalizmin, yerini, Keynesyen bir anlayış olan müdahaleci kapitalizme devrettiği bu dönemde, gelişmiş kapitalist ülkelerde bu anlayışın gereği olarak, yol gösterici planlama uygulamasına gidilmiştir. Türkiye, bu gidişattan etkilenerek sanayileşmede devletin yol göstericiliği ilkesini benimsemiştir. 1950 yılında beklenmedik bir gelişme meydana gelmiş ve Kore Savaşı başlamıştır. Savaşla birlikte tarım ürünleri ve hammadde fiyatları hızla yükselmiştir. Bu beklenmedik durum karşısında devletin sanayileşmeye öncülük etmesi yerine, tarım sektöründe üretimi arttırmaya yönelik önlemler hızla yürürlüğe konmuştur.

---

32 Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, 5. Baskı, İmaj Yay, Ankara 1999, s.113.

Liberal bir politika izlenen bu dönemde halka satılacağı belirtilen İktisadi Devlet Teşekküllerine ait fabrikaların satışından vazgeçildiği gibi, daha önce benimsenen yayılma politikasına sistematik bir tarzda devam edilmiştir. Böylece Anadolu'da yeni fabrikalar kurulurken, bu fabrikalar Doğu Anadolu'ya kadar kaydırılmıştır.

Kamu İktisadi Kuruluşlarına ait fabrikaların kuruluş yerinin seçiminde, ekonomik ve sosyal nedenlerin ötesinde, politik çıkarlar etken olmuştur. Bu dönemde ortaya atılan "her ile bir fabrika" sloganı ile, verimlilik hesaplarına bakılmaksızın, fabrikaların yurt düzeyine yayılmasında, politik tercihler etkin olmuştur[33].

1950-1960 dönemi plansız-ve dengesiz bir büyümenin gerçekleştiği dönem olmuştur. Dönemin ilk yarısında elverişli iç ve dış şartların bir araya gelmesi ve önceki yılların birikimi sonucu olumlu gelişmeler sağlanmıştır. Fakat dönemin ikinci yarısında ekonomi dış ödeme açıkları ve enflasyon süreci ile birlikte bunalıma sürüklenmiştir[34]. Cumhuriyet tarihinin ilk büyük enflasyonlarından biri yaşanmış, ciddi ekonomik darboğazlar belirmiş ve Türk Ekonomisi bütünü ile ilk defa bir bunalım içine girmiştir[35].

Dış ticaret açıklarının yapısal bir nitelik kazanması, iç ve dış kaynak yetersizliği, altın ve döviz rezervlerinin eritilmesi nedeniyle ithalat yapabilmek için dış borç bulma zorunluluğu hükümetin itibar kaybetmesine neden olmuştur.

---

33 Zeynel Dinler, **Bölgesel İktisat**, 4. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 1994, s.195-196.
34 Zeynep Karaçor, **Enflasyonist Bekleyiş ve Toplumsal Uzlaşma**, Selçuk Üniversitesi İİBF Yayınları, No: 01, Konya 2000, s.77-78.
35 Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi**, 5. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, 1999, s.105.

1958 yılı ortasında ekonomi dış kredi alamadığı için ithalat yapamıyor, yatırımlar durmuş, mevcut tesisler ithal girdileri temin edemediği için çalışmaz olmuş, mal kıtlıkları yaşanmış, işsizlik artmış, enflasyon dizginlenemez olmuş durumdaydı[36]. OECD, yardım için Türkiye'ye istikrar tedbirleri paketi önermiş ve tarihe 1958 İstikrar Kararları olarak geçen bu program, 4 Ağustos 1958'de yürürlüğe girmiştir.

B. 1958 Ekonomik İstikrar Kararları

IMF'nin Türkiye ekonomisine ilk müdahalesi, dış borçlar yüzünden gerçekleşmiştir. 1958'de 600 milyon dolarlık dış borç ertelenmiş ve 359 milyon dolarlık yeni kredi sağlanmıştır. Karşılık olarak da Türkiye, 1946 devalüasyonundan 12 yıl sonra, 4 Ağustos 1958'de yüzde 320 oranında devalüasyon yapmıştır ki bu, TL'yi dolar karşısında 2.80 liradan 9 liraya düşürmüştür[37].

Kararlar çerçevesinde ithalata yeniden serbesti getirilmiş, para arzı ve bütçe harcamaları kısıtlanmış, KİT üretimi ve hizmetlerinin fiyatı yükseltilmiştir. Tedbirlerin uygulanması ile birlikte dış ekonomik ilişkilerdeki tıkanıklık giderilmiş, ancak ödemeler dengesini sağlamada ve enflasyonla mücadelede başarısız olunmuştur. Yüksek oranlı devalüasyon, fiyat ayarlamaları ve kararların kısmen uygulanması bunda etkili olmuştur.

Ekonomik bunalımın istikrar kararlarıyla giderilememesi sosyal ve politik çalkantılara neden olmuştur. 27 Mayıs 1960 tarihinde bir askeri devrim yoluyla politik sisteme geçici bir süre için müdahalede bulunulmuştur. Devrimi izleyerek politik alanda, de-

36 Tokgöz. a.g.e., s.129.
37 İlker Parasız, **Kriz Ekonomisi**, 2. Baskı, Ezgi Kitabevi, Kasım 1996, s.217.

mokratik sistemin ileriki yıllarında daha iyi işlemesini sağlamak maksadıyla çeşitli tedbirler alınmış ve yeni müesseseler tesis edilmiştir[38].

Ekonominin kararlı bir duruma getirilmesi ya da bunalımdan çıkılmasının başlıca iki yolu olabilirdi. Bunlardan biri sermaye kullanımını fiyat göstergelerine, serbest piyasa koşullarına bırakmak; ikincisi de planlı ve programlı sermaye kullanımına yönelmek. İç ve dış koşullar, etken ve gelişmeler ikinci yöntemin seçilmesine neden oldu[39]. Bu amaçla 30 Eylül 1960 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve planlı ekonomi, askeri darbe sonucu gelen ilk anayasa olan 1961 Anayasasında yerini almıştır.

IV. 1970 BUNALIMI VE 10 AĞUSTOS KARARLARI

A. BUNALIMIN NEDENLERİ

İkinci planın uygulandığı 1968 ve 1969 yılları Türk ekonomisinin geleneksel hastalığı olan döviz darboğazının yavaş yavaş sinyallerinin başladığı yıllar olmuştur. O yıllarda yaklaşık 10 yıldır TL'nin dolar karşısındaki değeri değişmemiş olması nedeniyle spekülatif amaçlı ithalat talepleri artmıştır[40].

Seçim yılı olan 1969'da ekonomik durumda popülist politikalar nedeniyle giderek artan bir kötüleşme meydana gelmiş ve bütçe açıklarıyla finanse edilen kamu harcamalarının baskısı

38 Mükerrem Hiç, **Türkiye Ekonomisinin Analizi**, İstanbul Ün.Yay., No:2665, 1980, s.16.
39 Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s.129.
40 İlker Parasız, **Para Politikası**, 5. Baskı, Ezgi Kitabevi, Temmuz 1998, s.361.

sonucu toplam talep, toplam arzı aşmıştır. Bu koşullar altında gerek tüketim, gerekse özel yatırımları etkileyen bir spekülatif ortam oluşmuştur.

1969 yılında fiyat artışlarında net bir hızlanma olmuştur. Spekülatif karakterli etkiler ve tarımsal üretimin düşüklüğü fiyat artışlarını hızlandırmıştır. Fiyat artışlarını bir yandan bütçe açıkları diğer yandan ticari banka kredilerindeki hızlı artış etkilemiştir. Böylece 1968'de ortalama toptan eşya fiyatları %4.6 iken, 1969'da %6 olmuştur. Buna karşılık Ankara ve İstanbul geçinme endekslerindeki artış 1970 yılının ilk altı ayında %10.1 olmuştur.

1969 yılında çalışanların ücretleri %10 oranında artmıştır. Bu artış fiyat artışlarından daha fazla olmuştur. Mart 1970'de de memurların maaşlarında önemli bir artış sağlanmıştır.

1969 yılında bütçe sonuçları hayal kırıklığı yaratmıştır. 1967 yılında 0.3 milyar lira olan bütçe açıkları 1968'de 1.2 milyar liraya ve 1969'da yaklaşık 2.5 milyar liraya ulaşmıştır. Bu durumda bütçe açıklarının Merkez Bankası aracılığıyla finansmanı söz konusu olmuştur.

Öte yandan gerek ticari bankalar, gerekse Merkez Bankası önceki dönemlere göre ödünçlerini önemli ölçüde arttırmışlardır. 1969'da Hazine, Tekel İdaresine ve Tarım Kooperatiflerine önemli miktarda ödünç vermiştir[41].

B. Kararların Temel Özellikleri

Dış ticaret politikasıyla ilgili olarak yapısal değişiklikler gün-

41 İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi**, 1. Baskı, Ezgi Kitabevi, Ekim 1998, s.140.

deme gelmiştir. Yeni döviz kurları çerçevesinde ithalat daha liberal bir şekilde yapilacak, yürürlükte olan çoklu kur sistemi, ihracat talep esnekliği az olan birkaç mal hariç, kaldırılacaktı.

Ocak 1970'de kabul edilen 1211 sayılı yeni Merkez Bankası Yasası çerçevesinde, Merkez Bankası para arzının gelişimini ve banka faaliyetlerini daha etkin bir şekilde kontrol edecekti. Yeni istikrar programı reeskont ve ödünç işlemleri için daha yüksek faiz oranı ve tasarruf ve vadeli mevduatlar için daha avantajlı faiz oranı öngörmektedir. Bununla birlikte tarım ya da esnaf ve zanaatkârlara ve bazı endüstri dallarına yönelik olarak tercihli faiz oranları sürdürülmeye devam etmiştir. Bu önlemler sermaye piyasasının genişletmeyi hedef alan yasal düzenlemelerle takviye edilecektir.

Bütçe açıklarını azaltmak ve tutarı önemli boyutlara ulaşan kısa vadeli borçları ödemek için yeni bir vergi ve bütçe politikası izlenecektir.

C. 10 Ağustos Kararları ve Sonuçları

- Pamuk, tütün, fındık, kara üzüm, kuru incir, zeytinyağı, küspe, melas ihracatından sağlanacak dövizlerde 1 ABD doları = 12 TL. uygulanacaktı. İşçi dövizlerine %33.3 oranında verilecek faizle birlikte 1 dolar = 15 TL. olarak uygulanacaktı. Dış seyahat harcamaları için 1 dolar = 10 TL. kuru uygulanacaktı.

- Mevduat ve kredi faiz oranları yükseltilmiştir. Reeskont oranları %7.5'dan %9'a yükseltilmiştir. Selektif kredi politikası başlatılmıştır.

- 10 Ağustos kararlarını izleyen günlerde kamu gelirlerini art-

tırmak için 1318 sayılı finansman yasasıyla, işletme vergisi, taşıt alım vergisi, spor toto vergisi, gayrimenkul kıymet artış vergisi getirilmiştir. Gider vergilerinde de değişiklik yapılmış, emlak vergisi yasallaştırılmıştır[42].

Kararlarla birlikte Merkez Bankasının döviz rezervleri artmış, devalüasyon ve sonradan yapılan KİT zamlarının yarattığı maliyet enflasyonu nedeniyle enflasyonla mücadelede başarı sağlanamamıştır. Memurlara nema ödemesi yapılması ile birlikte likidite sıkıntısı aşılmıştır.

V. 1978-1979 BUNALIMI VE 24 OCAK KARARLARI

A. Kararların Alınmasına Yol Açan Ortam

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, İkinci Dünya Savaşı yılları ve 1956-1958 dönemi bir yana bırakılırsa ciddi bir enflasyonist baskı yaşanmamış, fiyat istikrarı korunabilmiştir. 1970'lerin başlarında harekete geçen ve ikinci yarısında şiddetlenen enflasyon 1980 yılında üç rakamlı bir boyuta ulaşmıştır. Gerçekten 1978,1979 ve 1980 yıllarında tüketici fiyatları endeksindeki yükseliş sırasıyla %53.3, %62 ve %116.6 ya ulaşmıştır.

1973 Arap-İsrail Savaşı, Petrol ve Para Krizleri, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve sonrasında gelen Amerikan ambargosu ülkemizi zor durumda bırakmıştır. Dış olumsuzluklara iç istikrarsızlık eklenince ekonomik dengeler hızla bozulmuştur. Özellikle siyasi istikrarsızlık öyle yoğun bir şekilde ortaya çıkmıştır ki, bu dönemde 7 kez hükümet değişikliği olmuştur.

42 Parasız, a.g.e., s.361.

Dış gelişmelerin etkisiyle 1975 yılından itibaren Türkiye'nin döviz gelirleri azalıp giderleri artamaya başlamıştır. Bu durum ülkeyi hızla borçlanmaya itmiş ve Türkiye borç tuzağına düşmüştür.

1977 yılı sonunda Türkiye yüksek bir enflasyon oranı ve ciddi bir ödemeler dengesi açığı ile yüz yüze kalmıştır. Kronik döviz kıtlığı özellikle imalat sektöründe kapasite kullanımında önemli düşüşlere neden olmuştur. Yüksek petrol fiyatları ve gelişmiş ekonomilerdeki gerileme sonucunda reel ihracattaki düşüş, Türkiye'nin ödemeler dengesinin daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Dış faktörlere ek olarak, uygulanan iktisat politikaları da ekonominin krize sürüklenmesinde etkili olmuştur[43].

Ekonomik bunalımdan çıkmak için 1978 ve 1979'da bir dizi ekonomik tedbirler uygulanmıştır. Fakat bu tedbirler bir iç bütünlük arz etmedikleri ve dönemin iç ve dış koşulları bunların uygulanmalarına tam imkan vermediği için başarılı olmamıştır[44].

80'li yıllara girerken ülke yoklar ve kuyruklar ülkesi olmuş, fiyatlar baş döndürücü şekilde artmış, işçi-işveren ilişkileri çok sertleşmiş, uzun vadeli grevler nedeniyle fabrikalar üretim yapamaz olmuş ve döviz temini adeta durmuş vaziyetteydi. Öte yandan Türkiye'nin dış borçları çok fazla artmış, yeni dış kaynak bulmak bir yana mevcut borçlar bile ertelenemez hale gelmişti. Ekonomiyi işler hale getirebilmek için gerekli taze parayı bulabilmede, ülkeyi yakından izleyen IMF ve OECD gibi uluslararası

43 Aydın Çeçen, **Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz**, 3. Baskı, Ege Yayınları, İstanbul 1996, s.106.
44 Şahin, a.g.e., s.172.

kuruluşların uzmanlarının olumlu raporları gerekliydi. Türkiye ekonomisine yapılan idari ve ekonomik müdahaleler olağanüstü düzeyde artmıştı[45].

Bu ortamda ekonomik bunalımın toplumsal ve siyasal boyutlar kazanarak daha da ağırlaşması 24 Ocak kararlarının alınmasına neden olmuştur.

B. 24 Ocak Kararları

24 Ocak Kararlarıyla ekonomide köklü değişiklikler yapılmıştır. 24 Ocak Kararları Türkiye'de piyasa ekonomisi uygulamalarının başlangıç noktasıdır.24 Ocak Kararları ve bunu izleyen uygulama, temelde iç piyasada istikrar ve dış ödemelerde dengeyi kurmayı amaçlıyordu. Bu amaçlara ulaşmak için ise hükümetin seçtiği yol iç piyasayı olabildiğince serbest bırakmak, fiyat kontrollerini kaldırmak, dış ticareti liberalleştirmek ve teşvik etmek, mevzuata kolaylıklar getirmek ve özellikle büyük oranlı devalüasyonlar yapmak oldu[46]. 24 Ocak Kararları ana hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir:

- Verimsiz sanayileşme nedeniyle ithalatta korumacılık ilkesi terk edilmiş, ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata dönük kalkınma stratejisine geçilmiştir. Dış ticaret serbestleştirilmiş ve yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiştir.

- Gerçekçi kur uygulaması kapsamından TL %48.6 devalüe edilmiştir. Bununla birlikte aşırı değerlenmiş para politikasından

45 Latif Çakıcı, **Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor?**, 3. Baskı, Ankara Ün., 1992, s.53.

46 İbrahim Kavrakoğlu, **Dengeli Gelişme İçin Ekonomi Politikaları**, Boğaziçi Ün., No:465, s.10.

vazgeçilerek gelecekte ihracatı arttırmak ve ödemeler dengesini sağlamak için yapılacak devalüasyonlara zemin hazırlanmıştır.

- Enflasyonu düşürmek için sıkı para politikası izlenmeye başlanmıştır.

- Devletin ekonomideki yerini küçülten önlemler alınmış, sigara tekeli kaldırılmış, KİT'lerin özelleştirilmesi çalışmalarına başlanmış, madenlerin kamulaştırılmasına ilişkin kararlar yürürlükten kaldırılmıştır. Bu çerçevede, Fiyat Tespit ve Kontrol Komitesi'nin çalışmalarına son verilmiş, KİT'lerin ürettikleri malların fiyatlarını kendilerinin belirlemeleri sağlanmıştır.

- KİT'lerdeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmıştır. Tarımsal ürün taban fiyatları, enflasyonist baskıyı hafifletmek amacıyla düşük tutulmuştur. Bunun sonucunda iç ticaret hadleri tarım sektörünün aleyhine gelişmiş, çiftçilerin milli gelirden aldıkları pay azalmıştır.

- Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmıştır[47].

- Döviz alımı ve satımı liberalleştirilmiş, döviz piyasası üzerinde kontroller kaldırılmış, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu mevzuatı liberalleştirilmiştir.

- Faiz oranları serbestleştirilmiş ve pozitif reel mevduat faizi uygulamasına gidilmiştir.

Alınan bu tedbirler sayesinde pazar ekonomisine belli ölçüde

47 Karluk, a.g.e., s.405-406.

işlerlik kazandırılmıştır. Beklenen sonucun tam olarak elde edilememesi, uygulamaya ilişkin tedbirlerin yeterince ve bilgili ellerden yapılamamasındandır. 24 Ocak Kararlarının en önemli özelliği her şeyi birlikte çözmek iddiasında olmayışı, ekonomik hedefleri bir sıralamaya ve önceliğe tabi tutmasıdır. Açık söylemek gerekirse birinci derecede istenen amaçlar olan enflasyonu azaltmaya, ihracatı arttırmaya, yoklukları ortadan kaldırmaya çalışırken; iç talebi daraltan, döviz girdisi ve para maliyetini arttıran bu politikanın yatırımları azaltacağı, işsizliği arttıracağı şeklindeki sonuçları peşinen kabullenmesidir[48].

24 Ocak Kararları sonucunda;

- 24 Ocak 1980 tarihinden 1 Mayıs 1981 tarihine kadar olan dönemde de %5'leri aşmayan mini devalüasyonlara devam edilmiştir. 1 Mayıs 1981 tarihinde ise kurların uluslararası piyasalar ile ekonomideki gelişmeler dikkate alınarak, günlük olarak tespit ve ilanı konusunda T.C. Merkez Bankası'na yetki verilmiştir. Böylece günlük kur uygulamasına geçilirken, öte yandan kurların Maliye Bakanlığı'nca belirlenmesi şeklindeki uygulamaya da son verilmiştir[49].

- 24 Ocağı takip eden aylarda ekonomide gözlenen en büyük değişim, getirilen serbestlik sonucunda "tezgah altında" satılan malların normal biçimde satılması ve böylece "yok"ların ortadan kalkması olmuştur[50].

---

48 Çakıcı, a.g.e., s.53.
49 Sudi Apak, **Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**, Anahtar Kitaplar, Ekim 1993, s.182.
50 Kavrakoğlu, a.g.e., s.10-11.

- İhracat hızla gelişmiş, özellikle ihracatta sanayi mallarının payı yükselmiştir. Gerçekçi döviz kuru, reel faiz ve liberal dış ticaret politikaları sonucunda ihracat 1980'de 2.9 milyar dolardan 1983'de 5.9 milyar dolara sıçramıştır.

- İhracat ve diğer döviz gelirlerindeki artış sonucunda ödemeler dengesi açıkları küçülmüş ve döviz darboğazı genişletilmiştir.

- Yabancı sermaye, işçi dövizleri ve turizm gelirleri artmıştır.

- 1981 liberasyonundan sonra ithalat hızla geliştiği için dış ticaret açığı büyümüştür.

- Kısa dönemde yokluklar, kuyruklar ve karaborsa ortadan kalkmıştır.

- Uluslararası piyasalardan sağlanan taze krediler ile dış finansman ihtiyacı karşılanmış ve ithalat arttırılmıştır.

- Enerji sıkıntısı giderilmiş, böylece ekonomide kapasite kullanım oranı yükselmiştir.

- Fiyatlar 1981'den sonra hızla inmiş, 1981-1987 döneminde yıllık ortalama %30'lar civarında seyretmiştir.

- Faiz oranlarının arttırılması, banka mevduatlarını yükseltmiştir.

- 1980 yılında GSMH'da gerileme olmuş (-%1.1), 1981'den sonra ekonomi yeniden büyümeye başlamıştır. 1980-1983 döneminde GSMH sabit fiyatlarla %4 oranında artmıştır.

- KİT ürünlerine kısa aralıklarla zam yapılmış, KİT'lerin zararları kapatılmış ve dolayısıyla Hazinenin yükleri hafifletilmiştir.

- Tarımsal ürünlerin destekleme fiyatları, enflasyon oranlarından daha düşük oranlarda arttırılmıştır. Destekleme alımlarının kapsamı daraltılmıştır.

- Maaş ve üçretlere, enflasyon oranının altında zam yapılmıştır. Bu durum, çiftçiler ile çalışanların milli gelirden aldıkları payın azalmasına ve gelir dağılımının bozulmasına yol açmıştır[51].

24 Ocak Kararları ekonomik bir milat olmasının yanında, iç çatışmaların yoğunlaştığı bir döneme rastlamasıyla da dikkat çekicidir. Ekonomik ve sosyal dengeyi sağlamada anayasal kurum ve kuruluşların yetersiz kalışı, 12 Eylül 1980'de askeri bir darbeyle sonuçlanmıştır. 12 Eylül devri paraya sıkı bir disiplin getirildiği dönem olmuştur. Daraltıcı politika ile 80-83 döneminde enflasyon düşüş eğilimine girmiştir. 1983 seçimleriyle çok partili hayata geçilmiş, seçim ekonomisine girilmesiyle enflasyonist baskılar artmıştır.

VI. 1988 BUNALIMI VE 4 ŞUBAT KARARLARI

1985 yılının ikinci yarısında başlayan büyüme 1986 yılında da devam etmiştir. Döviz rezervlerinin ara ve yatırım malı ithaline imkan verebilecek seviyede olması ve iç talep genişlemesi, üretim sektöründe kapasite kullanım oranlarını arttırmış ve ülke içerisindeki talep artışı dengelenerek enflasyonist baskılar önlenmiştir. Enflasyon hızındaki gerilemeye bağlı olarak faiz oranları yıl içerisinde kademeli olarak düşürülmüştür. Faizlerin düşmesiyle sıcak para ülkeden ayrılmıştır.

51 Karluk, a.g.e., s.406-407.

1987 yılında enflasyonist baskılar yeniden artmaya başlamıştır. Bunun nedenleri; 1987 yılında Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemlerine başlaması, ekonomik büyümeyi hızlandırmak için izlenen arz politikaları, bütçe açığı, KİT ürünlerine zam yapılmasıdır.

Enflasyondan korunmak isteyen kişiler dövize yönelmiştir. Dövize yönelişin en önemli nedeni, dövizin en kârlı yatırım alternatifi olmasıydı. Çünkü faizler düşürülmüş ve İMKB (1985) yeni kurulmuştu. Yani İMKB fon arzını emebilecek yeterliliğe sahip değildi. Döviz talebinin artmasıyla resmi kur ile gayri resmi kur arasındaki fark giderek yükselmiş ve spekülasyon artmıştır.

İşte 4 Şubat Kararları temelde hızlı enflasyon ve giderek artan enflasyonist beklenti sonucunda ortaya çıkan suni kısmi döviz darboğazını önlemeye yöneliktir. 4 Şubat Kararları ile faizler yükseltilmiştir. Amaç, faizi kârlı bir yatırım alternatifi haline getirerek döviz talebini kısmak, yani TL'den kaçışı önlemek, bunun sonucunda döviz darboğazını aşmak ve spekülasyonu önlemektir. Ayrıca faizlerin yükseltilmesiyle ekonomiden para çekilerek enflasyonist baskı kırılacaktı. Faiz politikasıyla döviz darboğazı aşılmış, resmi kur ile gayri resmi kur arasındaki fark kapanarak spekülasyon önlenmiş, ancak enflasyon düşürülememiştir[52].

VII. 1994 KRİZİ VE 5 NİSAN KARARLARI

A. Krizin Nedenleri ve Oluşumu

24 Ocak Kararlarıyla birlikte ekonomide liberal politikalar uygulanmaya başlarken, liberal kapitalizme özgü kuruluşlar da ya-

52 İlker Parasız, **Para Politikası**, 5. Baskı, Ezgi Kitabevi, Temmuz 1998, s.383-384.

vaş yavaş yerlerini almaya başlamıştır. 1985 yılında İMKB, 1988'de Döviz ve Efektif Piyasası, 1989'da Altın Piyasası kurulmuştur. 1985 yılında ilk Özel Finans Kurumları olan Albaraka Türk ve Faisal Finans faaliyete geçmiştir. 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir. Para, döviz ve sermaye piyasalarının yeni oluşmaya başladığı bu hassas dönemde yalnızca mal piyasasıyla ilgili olarak alınan kararlar, bu piyasalara yasal altyapı oluşturulamaması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca monetarist içerikli "kurala göre" politikalardan, Keynesgil içerikli "duruma göre" politikalara dönüş sürecinde büyük yanlışlar yapılması krizin en önemli nedenlerinden biri olarak görülebilir.

1990'lı yılların başlarında endüstrileşmiş ülkelerde gözlenen durgunluk, ülkemizin ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomik daralma ile birlikte ihracatımız düşerken ithalatımız artmıştır. Avrupa'nın terk ettiği makine ve teçhizat ülkemize getirilmiş ve ülkemiz eski teknoloji kullanmak durumunda bırakılmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren bireysel bankacılık faaliyetleri çerçevesinde tüketici kredilerinin artması, ülkemizde tüketimi teşvik edici rol oynamıştır. Özellikle Türk banka sisteminin euro piyasalardan sağladığı ucuz fonları, dayanıklı tüketim mallarına yönelik tüketici kredisi olarak kullandırması, bankalarda açık pozisyona neden olduğundan 1994 krizinin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Bu nedenle 1994 Krizi, yoğun bir finans sektörü krizi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Açık pozisyon, vadeli piyasa işlemlerinde fiyat değişikliği nedeniyle uğranılan zarardır.

1980 sonrasında döviz tutma serbestisi verilmesiyle birlikte dolarizasyon olgusu yaşanmıştır. Dolarizasyon, yerel paranın bazı işlevlerini yabancı bir paraya karşı kaybetmesi sürecidir. Dolarizasyon, yerel paranın hangi işlevlerini kaybettiğine bağlı olarak aktif ikamesi ya da para ikamesi halini alır. Aktif ikamesi, ulusal paranın tasarruf aracı olma işlevini yabancı paraya kaptırmasıdır ve dolarizasyonun nispeten erken bir aşamasıdır. Para ikamesi ise ulusal paranın değişim aracı olma işlevini yabancı para birimine karşı kaybetmesidir ve dolarizasyonun ileri aşamasıdır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren dolarizasyon şiddetini arttırmış ve para ikamesi şekline dönüşmüştür. Dolarizasyon nedeniyle hükümetin para basma hakkını kullanmaktan dolayı elde ettiği senyoraj geliri azalmakta ve Merkez Bankası para arzını arttırdığında bu kendisine döviz talebi şeklinde geri dönmektedir. Böylece bütçe açıklarının finansmanında Merkez Bankası kaynakları etkisiz hale geldiği için borçlanma politikasına ağırlık verilmekte ve faiz oranlarındaki hareketlilik sıcak para girişine neden olmaktadır. Dolarizasyonla birlikte Grasham Kanunu da devreye girmektedir. Kötü paranın iyi parayı kovarak, piyasada sağ kalmasına Grasham Kanunu adı verilir[53]. Kötü para, satın alma gücü, nominal değerinin altında olan paradır. Bir milletin bağımsızlık göstergelerinden biri olan ulusal paranın kötü para haline gelmesi beklentileri olumsuz yönde etkileyecek ve ülkenin içeride ve dışarıda prestij kaybetmesine neden olacaktır.

Bütçe açıkları nedeniyle izlenen faiz politikası, dışlama etkisi yaratmıştır. Bu ise üretim ekonomisinden rant ekonomisine ge-

53 Sadık Acar, **Genel iktisat**, 2. Baskı, Dokuz Eylül Ün., No:48, 1994, s.175-176.

çişte önemli bir rol oynamıştır. KİT zararları, sübvansiyonlar, kaynak israfı bütçe açıklarının oluşmasında başrolleri oynamıştır. Türkiye ekonomisinde 1980'li yılların sonundan itibaren önemli bir durgunluk yaşanmıştır. Ekonomik durgunluğun giderilmesi ve ülkemizde yeni üretim kapasitelerinin yaratılması için 1989 yılının ortasından itibaren döviz kuru düşük tutulmaya başlanmıştır. Döviz kurunun belirlenmesinde gerçekçi kur sistemi uygulanmayınca TL, döviz karşısında değerlenmeye başlamıştır ve bu ihracatımızı olumsuz yönde etkileyerek devalüasyon beklentilerini ve döviz talebini arttırmıştır.

Stagflasyon yüksek bir enflasyonla birlikte ekonomide gerilemenin, daralmanın, küçülmenin kendini göstermesi, belirgin bir hal almasıdır. Stagflasyonu Türkiye 1994 yılında yaşamıştır. Kamu kesiminin finansman açığını kapatmak için borçlanmaya gidilmesi faiz oranlarının yükselmesine neden olmuş ve reel faiz oranı sermayenin marjinal getirisini aşınca enflasyonla işsizlik arasındaki ters orantı, doğru orantıya dönüşmüş, yani stagflasyon meydana gelmiştir. Stagflasyonla birlikte para politikasının da etkinliği azalmıştır.

Krizin önemli nedenlerinden biri de 1990'daki Körfez Savaşıdır. Körfez Savaşı sırasında ve sonrasında Türkiye'nin bölge ile dış ekonomik ilişkileri zayıflatmıştır. Irak'a uygulanan ambargo Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Petrol boru hattı devre dışı kalmıştır. Ambargonun Türkiye ekonomisi üzerinde dolaysız ve dolaylı maliyetleri yükselmiştir. Türkiye, Körfez Savaşında ABD'ye tam destek vermesi karşılığı olarak bu maliyetlerin bir kısmının karşılanmasını talep etmiştir; an-

cak beklediğinin çok altında bir tazminat ile yetinmek durumunda kalmıştır. Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'taki otorite boşluğu Güneydoğuda terörün tırmanmasına neden olmuştur. Terör Türkiye'nin sosyal, siyasal dengeleri gibi ekonomik dengelerini de ciddi biçimde etkilemiştir. Terör nedeniyle Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ilişkilerimiz aksamıştır. Devletin güvenlik harcamaları bütçe dengelerini altüst etmiştir[54].

Türkiye 1990'lı yıllara sermaye ithali yolu ile mal ve hizmet ithalatını devam ettirme ve yapay refah görüntüsünü sürdürme gayreti içinde girmiştir[55]. Döviz faiz arbitrajı ile kısa vadeli yabancı sermaye ülkeye çekilmeye çalışılmıştır. İç piyasada faiz oranları yükseltilerek dış kaynak kullanımı cazip hale getirildi. Bu uygulama aşırı değerlenmiş kur politikası ile desteklenmiştir. 1992 yılından itibaren bu kur uygulaması da terk edilerek dış sermayeyi çekmek amacıyla uygulamaya konan yüksek faiz politikası 1993 yılı ortalarına kadar sürdürülmüştür. 1993 yılı ikinci yarısında Hükümet faiz oranlarını aşağı çekmeye çalışınca likit fonlar borsa, döviz piyasası, altın piyasası arasında gidip gelmeye başlamıştır. Spekülatif hareketlerdeki bu gelişme sonucu hem döviz kurları yükselmiş hem de faiz oranları düşürülememiştir.

1989-1993 döneminde yıllık enflasyon ortalama %60'larda görülmüştür. Bu dönemde enflasyonu besleyen etkenlerin başında kısa vadeli sermaye girişleri ve büyüyen kamu açıkları gelmekteydi. Kısa vadeli sermaye girişleri banka kredilerinin ge-

54 Şahin, a.g.e., s.210.
55 Gülten Kazgan, **Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar, 1997, s.205.

nişlemesi yolu ile enflasyonu yükseltmiştir. Döviz tevdiat hesapları 1989'da 6.8 milyar dolara 1993'de 19.1 milyar dolara ulaşmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereğinin yükselmesi de faiz-fiyat sarmalını harekete geçirmiştir[56]. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSMH oranı, 1990 sonrasında %10'ları geçmiştir.

5 Nisan Kararlarının alınmasının öncesinde uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu Moodys'in Ocak 1994 tarihinde Türkiye'nin kredi notunu düşürmesi, krizi başlatan nedenlerden biridir. Hükümet tamamen iç borçlanmaya yönelmiş, sıcak para girişi olmuş, faiz ve döviz kârlı yatırım alternatifleri haline gelmiş, belirsizlik, enflasyonist beklentiler ve devalüasyon beklentileri artmıştır. Bu ortamda Hükümet ekonomide istikrarı sağlamak üzere 5 Nisan Kararlarını yürürlüğe koymuştur.

B. 5 Nisan Kararları

5 Nisan Kararları kamu açıklarını azaltarak finans piyasalarını dengeye getirmek, yapısal reformlarla kamu açıklarını azaltmaya ek destek vermek biçiminde düşünülmüştür. Bu kararların amacı, enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözeten sürdürülebilir bir temele oturtmaktır. Dolayısıyla 5 Nisan programını iki esas çerçevesinde değerlendirmek gerekir. İstikrar esası ve yapısal önlemler esası[57].

---

56 Şahin, a.g.e., s.212.
57 Zeynep Karaçor, **İstikrar Politikaları ve Uygulamaları**, Ders Notları, Konya 2001, s.58.

1. İstikrar Programı

Döviz piyasası serbest rekabet şartlarına terk edilmiş ve böylece TL'nin devalüasyonu serbest piyasaya bırakılmıştır. 1993 yılı Nisan ayında dolar 9567 iken, 1994 yılı Nisan ayında 31641 TL'ye yükselmiştir. Mayıs 1994 sonunda döviz kurları az çok istikrar bulmuştur.

Faiz oranları arttırılarak, döviz kurlarındaki yükselme eğilimi durdurulmak istenmiştir. Bankalar arası piyasada gecelik faiz haddi yüzde bine çıkmıştır. Üç aylık net faizi %50, yıllık birikimli faizi %406 olan Hazine bonoları satışa çıkarılmıştır. Bu kararların diğer amaçları piyasadaki fazla likiditeyi çekerek döviz, para ve sermaye piyasalarında istikrar sağlamak ve Devlete acil ihtiyacı olan likiditeyi temin etmektir.

Mali piyasalarda istikrarı kalıcı biçimde tesis etmek için, Merkez Bankası'nın para politikası üzerindeki etkinliğini artırmak ve para politikasını ekonomide fiyat, ücret ve döviz kuru için öngörülen hedeflerle uyumlu yürütmesi gerekmekteydi. Bu amaçla parasal büyüklüklerin kontrol altında tutulmasına ihtiyaç vardı. Mevduat munzam karşılığı ve genel disponibilite uygulamaları yeniden düzenlenmiştir. Bankalardan mevduat kaçışını durdurmak ve likit fonların dövize yönelimini önlemek için faiz hadlerinin yükseltilmesi ile birlikte, sigortaya tabi mevduat miktarı önce 50 milyon TL'den 100 milyon TL'ye ve 150 milyon TL'ye yükseltilmiştir. Ve nihayet bankalardaki tüm tasarruf mevduatı sigorta kapsamına alınmıştır. Bankaları rahatlatmak için Merkez Bankası reeskont kredileri genişletildi. Bu tedbirler bankaları rahatlatmış, mevduat kaçışı durmuştur.

Kamu gelirlerini arttırmak için KİT ürünlerine şok zamlar yapılmıştır. Bazı ürünlerde bir süre fiyat ayarlaması yapılmayacağı ilan edilerek halkın enflasyon beklentisi kırılmak istenmiştir. Buna paralel olarak kamu kesiminde ücret ve maaşlar neredeyse dondurulmuş ve böylece halkın satın alma gücü düşürülerek talep seviyesi aşağı çekilmek istenmiştir. Yeni vergiler konması, ek vergi alınması, vergi oranlarının yükseltilmesi, sübvansiyonların kapsamının daraltılarak doğrudan ödeme ve kredi kolaylıkları dışındaki konulara ağırlık verilmesi ve bütçe ödenekleri ile sınırlı kalınması kamu gelirlerini arttırmak için uygulanan diğer tedbirler olmuştur. Ayrıca Ekonomik Denge Vergisi ve Net Aktif Vergisi uygulamaya konmuş ve vergi denetimleri arttırılmıştır. Hazineye ait taşınmazların satış işlemlerinin kolaylaştırılması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Kamu giderlerinin azaltılması için devlet bütçesinde yaygın ve katı bir tasarruf uygulaması başlatılmıştır. Kamu kuruluşlarının savunma ve güvenlik harcamaları hariç, cari harcamalarda %30 oranında kısıtlamaya gidilmiştir. Kamu hizmetlerinin yürütülmesi için gerekli mal ve hizmet alımları kısıtlanmıştır. Kamu kesiminde kadrolu personel alımı ve geçici işçi istihdamı durdurulmuş, ücret ve maaşların bütçe imkanları ile sınırlı olarak artırılacağı ilan edilmiştir. Ücret ve maaşlar enflasyonun altında endekslenmiştir. Kamu yatırım programına yeni proje eklenmemesi ve ihalelerin bir bölümünün ertelenmesi ve altyapı projelerinin yap-işlet-devret yöntemi ile gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Lojman, sosyal tesis ve hizmet binası yapımı durdurulmuştur. Kamuya taşıt alımlarının sınırlandırılacağı ve mevcut taşıtların bir bölümünün devre dışı bırakılarak satılacağı ilan edilmiştir.

İhracatı arttırmak için devalüasyonun yanı sıra Eximbank kredileri de arttırılmıştır. 1994 yılında cari işlemler bilançosu fazla vererek kapanmıştır.

Son yıllarda hızla artan kamu açıklarının Merkez Bankası ve mali piyasalar üzerindeki baskısı, para politikalarının etkin bir şekilde kullanımını zorlaştırmıştır. İstikrar programının kamu açıklarını düşürücü etkisi, Merkez Bankası'nın parasal büyüklükler üzerindeki kontrol gücünü arttıracak ve mali piyasalarda kalıcı bir istikrar sağlanacaktır. Hazine ve diğer kamu kuruluşlarının Merkez Bankasından kredi kullanmalarına sınırlama getirilerek, Merkez Bankası daha özerk bir yapıya kavuşturulacaktır. Merkez Bankası, para politikasını ekonomideki fiyat, ücret ve döviz kuru için öngörülen hedeflerle uyumlu bir şekilde yürütecek ve parasal büyüklükler kontrol altında tutulacaktır.

2. Yapısal Önlemler

1986 yılından itibaren yürütülmeye çalışılan özelleştirme, Hükümet tarafından ekonomide verimlilik ve etkinlik arayışı şeklindeki yeni bir anlayış ve atılımcı bir yaklaşımla değerlendirilmektedir. Buradan hareketle, özelleştirmenin amaç, ilke ve öncelikleri kamuoyu desteğini alabilecek yeni bir zemine oturtulmuş ve sürekli bir programa bağlanmıştır. Bu programa işlerlik kazandırmak üzere, özelleştirmedeki tıkanıklığın esas nedenini oluşturan yasal ve kurumsal eksikliklerin giderilmesi yönündeki çalışmalar tamamlanarak, bu doğrultuda hazırlanan yasa tasarısı meclis tarafından kabul edilmiştir. Özelleştirme uygulamaları sonucunda ortaya çıkabilecek istihdam azalmasına karşı iş kaybı tazminatı uygulaması için gerekli düzenlemeler de bu yasa tasarısı içinde yer almaktadır.

Bu tasarıların yürürlüğe girmesi ile ekonomik programımızın önemli bir parçası olan özelleştirmenin altyapı sorunları çözümlenecek ve özelleştirmeye hız, hacim ve etkinlik kazandırılmış olacaktır. İlk aşamada, halen kamu ortaklığı idaresi tarafından tüm hazırlıkları tamamlanmış olan Et ve Balık Kurumu ile Yen Sanayiinin özelleştirme işlemleri en kısa sürede sonuçlandırılacaktır. 1994 yılı sonuna kadar PTT, TEK, Tüpraş, Petkim, Petrol Ofisi özelleştirilecektir. PTT'nin cep telefonu ve kablolu TV gibi hizmetlerinin lisansı satılacaktır. Kamu bankalarının özelleştirilmelerine hız verilecektir. 1994 yılında Sümerbank ve Etibank özelleştirilecek, Emlakbank halka açılacaktır.

Büyük borç yükü, aşırı istihdam, yüksek maliyetli üretim ve teknolojik gerilikten dolayı özelleştirilmelerine imkan bulunmayan tesisler kapatılacak ve aktifleri satılmak suretiyle değerlendirilecektir.

Özelleştirme imkanının bulunmaması halinde Karabük Demir-Çelik işletmelerinin üretimi yıl sonunda durdurulacaktır. Gerekli hazırlıklar buna göre yapılacaktır. İşçiler isterlerse tesisleri yıl sonuna kadar devir alabileceklerdir. Türkiye Taş Kömürü Kurumu'nda verimliliği arttırmak üzere gerekli olan küçültme ve iyileştirme faaliyetlerine devam edilecektir.

Kamu kesiminde istihdamın gözden geçirilerek, aşırı istihdam yükü altındaki kuruluşlarda çalışan fazla personelin azaltılması yönünde tedbirler alınacak ve teşvikler uygulanacaktır. Emekli Sandığı'na tabi olarak çalışan kadınlarda 15 yıl, erkeklerde 20 yılını dolduran memurların kurumlarından ayrılmaları ve kalan süre için prim ve katkılarını ödemeleri şartıyla Emekli San-

dığı'ndan emekli olabilmelerine imkan tanınacaktır. Kamuda emeklilik hakkını elde edenleri emekliliğe teşvik etmek amacıyla, emekli olacaklara devlet lojmanlarının satışında bazı avantajlar tanınacaktır.

Belediyelerin teşkilat yapısının yerinden yönetim anlayışına ağırlık verilerek yeniden düzenlenmesi amacıyla merkezi ve yerel yönetimler arasında göre, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımına ilişkin bir çerçevede yasa çıkartılacaktır. Mahalli idarelerin karşılaştıkları finansman sorunlarını gidermek ve mali özerkliklerini arttırmak amacıyla Belediye Gelirleri Kanununda düzenlemeler yapılacaktır. Belediyeler personel harcamalarının toplam giderler içindeki payını düşürmek için gerekli yasal düzenlemeleri yapacaktır. Kaynak gösterilmeden toplu sözleşmede ücret artışları yapılmayacaktır.

Sosyal güvenlik kuruluşları reformu kapsamında özel sağlık ve özel emeklilik yasası teşvik edilecek Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur gelirlerini arttıracak önlemler alınacaktır. İş yeri denetimleri arttırılarak çalışanların sigortalı olmaları sağlanacaktır.

C. 5 Nisan Kararlarının Değerlendirmesi ve Sonuçları

Ne tam heterodoks ve ne de tam ortodoks kararlar olan 5 Nisan Kararları, kısmen hedeflerine ulaşmış, fakat amaçlarını tam olarak gerçekleştirememiştir. 5 Nisan Kararlarını, amaçlanan hedeflere ulaşmasındaki kısmî başarısına rağmen, ekonomide istikrarı sağlayamadığı ve yapısal değişikliği gerçekleştiremediği için başarılı olarak değerlendirmek mümkün değildir.

5 Nisan Kararları çerçevesinde IMF ile imzalanan stand-by

anlaşması kapsamında IMF'ye 27 Mayıs 1994 tarihinde verilen niyet mektubundaki makro hedefler şöyledir: Yıl sonunda enflasyon %111, dolar 38000 TL, ihracat 17.5 milyon dolar olacak, cari açık 300 bin dolar fazla verecek, döviz rezervi bir milyar dolar artacak, yıllık bütçe açığı 103 trilyon TL'de kalacak, KİT'lere verilecek destek 20 trilyona inecek, KİT açıkları 55 trilyon TL'ye çekilecek, dış borçlanma 6.5 milyar dolarla sınırlanacak, memur ve işçi ücretlerindeki artış kısıtlanacaktır. 5 Nisan Kararları sonucunda bu hedeflerin büyük bir kısmına 1994 yılı sonunda ulaşılamadığı gibi Kararlar, ekonomide 24 Ocak Programında olduğu gibi bir yapısal değişim rüzgarı da estirememiştir[58].

5 Nisan Kararları mali piyasalar ve kamu ekonomisi açısından daha başarılı olmuştur. TL, bir süre TL'ye olan talep dolayısıyla istikrar kazanmıştır. Hazine, iç borçlanmaya giderek açıklarını kapatabilmiştir. İç borç faizleri gerilemiş, para piyasaları yeniden işlemeye başlamış, KİT zamlarıyla bu kuruluşların mali yapılarında düzelmeler sağlanmıştır[59].

Ek vergi alınması ve kamu harcamalarının kısılması sonucunda bütçe açığı azalmış, ayrıca Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSMH oranı düşürülmüştür. Kararlar işçi ve memur zamlarının düşük oranlarda gerçekleşmesine yol açmış ve gelir dağılımındaki sabit gelirliler aleyhine olan durumu daha da kötüleştirmiştir.

Gelir ve Kurumlar Vergisi mükelleflerinden alınan Net Aktif Vergisi, ekonomik talep yetersizliğinden kaynaklanan daralma

58 Karluk, a.g.e., s.417.
59 a.g.e., 418.

ile birleşince, sanayi kuruluşları üretimlerini kısmışlar ve işçi çıkarmaya başlamışlardır. Bu gelişmeler sonucundan Cumhuriyet döneminin en büyük depresyonu ve enflasyonu yaşanmıştır. Enflasyon oranı %150'ye ulaşmıştır. Ekonomi küçülürken enflasyonun yükselmesi anlamına gelen stagflasyon oluşmuştur. Enflasyon ve işsizlik rakamlarının toplanmasıyla elde edilen rahatsızlık endeksi 1994'de %158 oranına ulaşarak OECD ülkeleri arasında rekor kırılmıştır.

Enflasyon oranında meydana gelen büyük sapma, 5 Nisan Kararlarının uygulanması konusundaki tereddütleri arttırmıştır. IMF ile yapılan stand-by anlaşmasının özünü enflasyon oranı oluşturduğu için Fon, mutlaka bu hedefin tutturulmasını istemiştir. Çünkü bu hedefteki sapma, diğer hedeflerin çoğuna ulaşılmasını engellemiş ve programın tümünü başarısız kılmıştır[60].

5 Nisan Kararları ile ekonomide yapılmak istenen yapısal düzenlemelerde de başarı sağlanamamıştır. Özelleştirme ile KİT'lerdeki yapısal düzenleme hedeflerine ulaşılamamış; Dünya Bankası, Türkiye'yi özelleştirmede başarısız ilan etmiştir.

5 Nisan Kararlarındaki başarısızlığın en önemli nedenleri; 1995 seçimleri ile seçim ekonomisine girilmesi, kararların tam ve tavizsiz bir şekilde uygulanamamasıdır.

5 Nisan Kararlarının ardından Merkez Bankası 1995 yılında bir dizi para operasyonunu yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Böylece Türkiye ekonomisi 1994 Krizinden sonra hızlı bir gelişme trendine girmiştir. Ancak, ekonomi her yıl ortalama %7-8 gi-

60 a.g.e., s.420.

bi büyük bir hızla büyümesine rağmen, sağlam ve istikrarlı bir ekonomik yapı oluşturulamamış ve enflasyon düşürülememiştir.

VIII. ASYA KRİZLERİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Uluslararası finans piyasalarında, liberalizasyon, deregülasyon, bütünleşme ve sermaye hareketlerindeki serbesti süreci, gelişmekte olan ülkelerin mali piyasalarında 1995 yılından itibaren önemli mali krizlere yol açmıştır. Dışa kapalı ekonomik yapıdan hızla dışa açık bir yapıya geçiş ve uluslar arası sermaye akımları, gelişmekte olan ülkelerin makro ekonomi politikalarının etkinliğini azaltmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin mali sistemlerinin uluslar arası sistem ile bütünleşmiş olması ve bu ülkelerde gelişmiş ülkelerin geniş hacimli finansal fonlarının bulunması, bu ülke ve bölgelerde baş gösteren mali krizleri süratle uluslar arası mali krizler haline çevirmektedir.

Uluslar arası sermaye akımlarının en çok yöneldiği ülkelerin başında Asya ülkeleri gelmektedir. Benzer ekonomik yapılanma ve gelişme gösteren bu ülkelerde başlayan mali krizler hem bölge ekonomilerini hem de uluslararası sermaye akımlarını etkilemektedir[61].

2 Temmuz 1997 tarihinde Tayland'ın milli parası Baht'ı devalüe etmesiyle Güneydoğu Asya ülkelerinde başlayan ekonomik kriz, hızla diğer bölge ekonomilerine de yayılarak küresel bir yapıya dönüşmüştür[62]. Yapılan devalüasyonla su yüzüne çıkan dünya ekonomik krizi, 1998 Rusya Krizinin de etkisiyle şiddetini arttırmıştır.

---

61 Mehmet Başar, Metin Coşkun, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlere Yol Açan Faktörler", **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi,** Sayı:1, Cilt XVII, Haziran 2001, s.119-120.

62 Karluk, a.g.e., s.422.

A. Krizin Nedenleri

Küreselleşme ile birlikte satın alma gücü paritesinin geçerliliği artmış ve böylece tüm dünya fiyatlarının birbirine eşitlenmesine doğru eğilimler hızlanmıştır.

1990'lı yıllarda bilgi ekonomisine dayalı arz yanlı iktisat politikaları ABD ekonomisinin en verimli ekonomilerden biri olmasına neden olmuştur. ABD ekonomisindeki prodüktif sıçrama, diğer ülkelerin üretim fonksiyonlarını düşürmeye zorlamıştır. Doların sürekli olarak değerlenmesi dolara bağlı paraların da aşırı değerlenmesine neden olmuştur.

Rusya'nın serbest piyasa ekonomisine geçmesi üzerine halk, zorunlu tasarruflarını bankalardan çekebilme imkanı bulmuştur. Bu durum bankaları mali açıdan sıkıntıya sokmuş ve bu paralar önce döviz talebine, sonra da tüketime yönlendirilmiştir. Yaşanan yüksek oranlı enflasyon ve kayıt dışı ekonominin gelişmesine bağlı olarak gelir dağılımının bozulması, Rus ekonomisinin talep yapısını değiştirmiş ve ekonomiyi darboğaza sürüklemiştir.

Japonya, Asya ülkelerinin ihracatında en büyük pazar durumundadır. Buna karşılık Japon bankalarının verdikleri kredilerin büyük bir kısmı bölge ülkelerine yöneliktir. Ayrıca Japonya'nın bölge ülkelerine yönelik ihracatı da toplam Japon ihracatının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Japon bankalarının bölge ülkelerine açmış olduğu kredilerin, söz konusu ülkelerin kısa vadeli kredileri uzun vadeli gayrimenkul gibi riskli alanlarda kullanmaları sonucu geri ödenmemesi bir yandan Japon bankalarını

olumsuz yönde etkilerken öte yandan Japonya'nın bölge ülkelerinden yaptığı ithalatı azaltması bu ülkelerin ihracat gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Japon mali sisteminin zayıflaması, krizin tüm dünyada hızla hissedilmesine neden olmuştur.

Japon finans kurumları yaklaşık 1 trilyon ABD doları tutarındaki ABD devlet iç borçlanma araçlarının %25'ini portföyünde tutmaktadır. Bu durum bir yandan yabancı yatırımcıları kaybetmemek için kısa vadede faiz oranlarının yükseltilmesi yönünde baskı oluştururken öte yandan ABD'nin faiz oranlarını düşürerek yatırımları ve enflasyon oranını yükselterek dünya ekonomik krizinden çıkışı kolaylaştırıcı politikalar izlenmesinde tereddüt etmesine neden olmuştur.

Güneydoğu Asya ülkeleri kendi ekonomilerini düzlüğe çıkarmak için bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. Devalüasyon ve serbest kur sistemine geçiş gibi önlemler krizin açığa çıkmasına ve yayılmasına neden olmuştur.

B. Krizin Yayılması ve Etkileri

1997-1999 yılları krizlerin yaşandığı, dünya üretim ve ticaret hacminin daraldığı bir dönem olmuştur. Bu durumdan en fazla gelişmekte olan ülkeler etkilenmiştir. 1998 yılında dünya ekonomisinde reel sektörü daraltan ve mali krizlerin derinleşmesine neden olan olumsuzlukların giderilmesi amacıyla gelişmiş ülkeler tarafından para politikalarının gevşetilmesi, faizlerin düşürülmesi ve kriz yaşayan ülkelere yönelik mali yardımlar şeklinde alınan önlemlere rağmen gelişmekte olan ekonomilerde durgunluk ve daralma devam etmiştir. 1997 Asya, 1998 Rusya ve 1999

Brezilya krizleri gelişmekte olan ülkelerin hem mali piyasalarını hem de reel sektörlerini önemli oranda etkilemiştir. Bu ekonomilerde, bir yandan üretim ve harcamalar daralırken, diğer yandan da azalan uluslararası rezervler ve genişleyici bütçe açıkları yeni ekonomik çözüm arayışlarını gündeme getirmiştir.

Türkiye ekonomisinde 1995 yılından 1998 yılının ilk yarısına kadar olumlu gelişmeler yaşanmış, ancak 1998 yılının ikinci yarısından itibaren ülke ekonomisindeki yapısal sorunlara dünya krizinin etkilerinin de eklenmesiyle ekonomide daralma yaşanmış, 1999 yılında ekonomik daralma daha da derinleşmiştir[63].

Yaşanan kriz, ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, genelde Asya ekonomileri, yerel para değerinin düşmesi, sıkı para ve maliye politikalarının uygulanması, uygulanan politikalara bağlı olarak iç talepte daralma, işsizlik oranında artış ve piyasalarda gücün kaybolması gibi sonuçlar doğurmuştur.

Belirsizlik, insanların gelecekteki gelirlerini harcayamamasına neden olarak tüketimi azaltmıştır. Faiz oranları, risk priminin yükselmesi sonucunda artış göstermiş ve bu durum yatırımların durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Tüm bu olumsuz gelişmeler, enflasyonu yükseltmiş ve reel ücretlerin önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Gerek bireylerin gerekse de işletmelerin kazançlarındaki beklenmeyen bu düşüşler vergi gelirlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bununla birlikte, Asya ülkelerinde, bankaların ve işletmelerin yabancı para cinsinden yapmış olduğu borçlanmalar, problemli krediler şeklinde temel sorun ola-

63 Aysu İnsel, "Türkiye Ekonomisinde Tüketim Davranışı", **İşletme ve Finans**, Haziran 2001,s.43

rak ortaya çıkmış ve sonrasında finansal kuruluşların piyasalardan fon temin etmeleri güçleşmiş ve tüm bu gelişmeler dış kredi hacminin daralmasına yol açmıştır.

Türkiye ekonomisi, 1998 yılının ikinci yarısından itibaren, içeride biriken sorunların taşınmaz hale gelmesi ve dışarıdaki gelişmeler üzerine yeniden ağılaşan bir krize sürüklenmiştir. Güney Asya ve Rusya'da yaşanan ekonomik kriz Türkiye'yi yeni bir stagflasyona sürüklemiştir. Sözü edilen bölgelerde yaşanan kriz üzerine başta ABD olmak üzere G-7 ülkelerinin krizdeki ülkelere sermaye aktarmaları, uluslararası kısa vadeli sermaye akımını etkilemiştir. Türkiye'den birkaç ay içinde 7 milyar dolar gibi bir sermaye çıkışı olmuştur. Bu arada, Güney Asya ülkelerinin ihracatlarını arttırmak için devalüasyona gitmeleri ve damping uygulamaları Türkiye'nin ihracatını etkilemiştir. Tüm dünyada talep daralması yaşanmaya başlanmış, ülkeler arası rekabet yoğunlaşmıştır. Başta tekstil ürünleri olmak üzere, Güney Asya ülkeleri ile rekabet ettiğimiz ürünlerin dış satımında ciddi güçlükler yaşanmıştır. Türkiye'de öncelikle tekstil sektörü 1998 yılının ikinci yarısından itibaren krizden etkilenmiş, sonra kriz, otomotiv sanayiini ve öteki sektörleri etkisine almıştır[64]. Kriz sırasında İMKB, kuruluşundan sonraki ikinci en büyük düşüşü yaşamıştır. İMKB %13.12 oranında düşerek 2603 puana gerilemiştir. Yaşanan belirsizlik, Türkiye ekonomisini büyük bir krize sürüklerken Hükümet, duruma müdahale etmiş ve iki kez önlem almak zorunda kalmıştır. Bu önlemler sayesinde İMKB'deki hızlı düşüşün önüne geçilmiş, kararların ertesinde Hazine kağıtlarının faizleri büyük ölçüde gerilemiştir.

64 Şahin, a.g.e., s.228-229.

Rusya'da krizin ağırlaşması, Türkiye'nin seçim ortamına girmesi, özellikle tekstil ve otomotiv sektöründeki yapısal sorunlar, Hükümeti 11 Aralık 1998 tarihinde üçüncü defa önlem almaya mecbur bırakmıştır. Ekonomik Krize Çözüm Paketi özetle şöyledir: Türkiye'ye dampingli ithalat önlenecektir. Dahilde işleme rejimi kapsamında Türkiye'ye getirilip iç piyasaya verilen mallara karşı yeni önlemler alınmıştır. İhracatın arttırılması amacıyla, ihracatın ve sanayicilerin finansman maliyetlerinin azaltılması için Eximbank'a kaynak aktarılmış, Bankanın sermayesi yükseltilmiştir. Tekstil sektörünü rahatlatmak amacıyla tarım satış birliklerinin ellerindeki pamuk stoklarının 6 aya kadar vade ve faizsiz olarak sanayicilere verilmesi kararlaştırılmıştır[65].

Türkiye, Cumhuriyet tarihinde 1998 yılında Vergi Reformunu gerçekleştirerek önemli bir mali yapı düzenlemesi yapmıştır. Reform, gelirin tanımını değiştirerek, kapsamını genişletmiş, 30 Eylül 1998 tarihini, Mali Milat olarak belirlemiştir. Yasa, 30 Eylül'de kayıt dışı kaynakların bankalarda 1 gün süreyle bloke edilmesi zorunluluğunu getirmiş, bunun yapılması halinde, geçmişe yönelik inceleme yapılmayacağı taahhüdü verilmiştir. Böylece yaklaşık 25 milyar dolarlık para, sermaye aktarımı ve yeni şirket kurulması yoluyla, 4 milyar dolarlık döviz bankalara yatırılarak kayıt altına girmiştir. Daha sonra gerek siyasi gerekse de ekonomik sebeplerle bu uygulama ertelenmiştir.

IX. KASIM 2000 VE ŞUBAT 2001 EKONOMİK KRİZLERİ

A. Kriz Öncesi Ekonomik Ortam ve 9 Aralık Kararları

Nisan 1999 seçimlerinden sonra kurulan koalisyon hükümeti, içinde bulunulan konjonktürün de etkisiyle, ülkeyi enflasyon

65 Karluk, a.g.e., s.423.

belasından kurtarmak amacıyla 2000-2002 dönemini kapsayan enflasyonla mücadele programını uygulamaya koymuştur. IMF ile birlikte yürütülen bu programda, enflasyonun yıl sonu itibariyle TEFE'de sırayla, yüzde 20,10 ve 5; TÜFE'de yüzde 25,12 ve 7; büyüme oranının her üç yılda da yüzde 5-6 aralığında gerçekleşmesi hedeflenmiştir.

Bu hedeflere ulaşmak amacıyla sıkı para, maliye, gelirler ve kur politikası yanında özelleştirmeye hız verilmesi amaçlanmıştır. Sıkı maliye politikası çerçevesinde 2000 yılında faiz ödemeleri ve deprem harcamaları dışında kamu kesimi fazlasının GSMH'nın %3.7'sine ulaşması, bütçe dışı fonların kademeli olarak tasfiye edilmesi, 1999'da %58 olan Kamu Borçları/GSMH oranının 2001'de %56.5'e ve 2002'de %54.8'e düşmesi, standart KDV oranlarının %15'den %17'ye, dayanıklı tüketim mallarında %23'den %25'e, kira ve serbest meslek gelirleri stopajının %15'den %20'ye çıkarılması, tütün ve alkollü içkilerdeki KDV oranlarının %20 arttırılması amaçlanmıştır.

Sıkı para politikası çerçevesinde Merkez Bankasının net iç varlıklarına tavan, net dış varlıklarına ise taban sınırlaması getirilmiştir. Bu bağlamda, 18 aylık dönem boyunca piyasaya TL çıkışının önceden ilan edilen günlük kurlar üzerinden Merkez Bankasının döviz satın alımı yoluyla olması kabul edilmiştir... Uygulanan sıkı para politikası sonucu bankaların doğabilecek likidite sıkışıklığını hafifletmek amacıyla zorunlu karşılık oranı %8'den %6'ya düşürülmüştür.

Dışsal araçlar çerçevesinde 1$+0.77 EURO şeklinde bir sepet kur benimsenmiş ve sepet kurun 2000 yılında alacağı gün-

lük değerler önceden ilan edilmiştir. 2000 yılında sepet kurundaki artışın hedeflenen TEFE oranında (%20) olması, 1 Temmuz 2001'de merkezi parite etrafında giderek genişleyen bir bant uygulamasına geçilmesi hedeflenmiştir...Ayrıca, Ödemeler Bilançosu Cari Açığı / GSMH oranının %1.5-2 düzeyinde seyretmesi ve 5.3 Milyar Doları 2000 yılında olmak üzere program boyunca 14.5 Milyar Dolar dış borç alınması öngörülmüştür.

Gelirler politikası çerçevesinde maaşların ve tarım destekleme fiyatlarının hedeflenen TÜFE oranında artması (2000 yılı ilk altı ayında %15, ikinci altı ayında %10), yeni eleman alımının devlet memurunda %80'i, kamunun tamamında ve KİT'lerde %15'i geçmemesi hedeflenmiştir[66].

Program çerçevesinde 2000 yılında 7.6 milyar dolar özelleştirme geliri elde edilmesi amaçlanmıştır. Petrol Ofisi, Tüpraş, GSM Lisansı, Türk Telekom, Vakıfbank, Eti Holding'in bazı fabrikalarının ve Tekel'in bazı bölümlerinin özelleştirilmesi öngörülmüştür.

2000 yılında program tavizsiz uygulanmış, ekonomik büyüme, sepet kur artışı, net iç varlıklar ve net dış varlıklar programda öngörüldüğü gibi tutturulmuştur. Ancak 2000 yılı sonu enflasyon oranları program hedeflerini aşarak TEFE'de %32.7 ve TÜFE'de %39 olmuştur. Bu durum, kur makasının açılmasına, cari işlemler açığının ve devalüasyon beklentilerinin artmasına ve programa duyulan güvenin sarsılmasına neden olmuştur.

---

66 Osman Demir, "2000 Yılı Sonunda Yaşanan Finansal Kriz ve Uygulanan İstikrar Programı Üzerine Düşünceler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl:16, Sayı:184, Temmuz 2001, s.59-60-61

B. Krizin Nedenleri ve Oluşumu

Türkiye'de 2000-2001 yıllarında yaşanan krizlere müsait zemin hazırlayan öğeler şu şekilde özetlenebilir:

- Aşırı değerli TL
- Cari işlemler açığının kritik sınırın üzerinde seyretmesi
- Sermayeden yoksun mali sektör
- Açık pozisyonlar
- Kamu bankalarının görev zararları
- Bütün bunların sonucu olarak, özellikle mali sektörün taşıdığı kur ve faiz riskinin artması[67].

2000 Programının uygulanması sırasında artan enerji fiyatlarının da etkisiyle enflasyon tahminin üzerinde gerçekleşmiş, yıl boyunca sadece %20 artmasına izin verilen kur karşısında TL, Aralık 1999'a göre Ocak 2001 itibariyle %17 aşırı değerli hale gelmiştir.

Kısmen aşırı değerli TL, kısmen de 2000 yılında %7 gibi yüksek düzeyde büyüme nedeniyle, ithalat %23 artarken, ihracat artışı sadece %2.2 olarak gerçekleşmiştir. Burada hızlı düşen faiz nedeniyle tüketici kredilerinin %300 artışı, bunun neden olduğu iç talep patlaması sonucu üretimin ihracat yerine iç tüketime yönelmesi, ihracattaki olumsuz gelişmelerin diğer bir nedeni olarak görülebilir. 2000 yılında cari işlemler açığı 9.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve GSMH'nın %5'i seviyesine ulaşmış-

67 Nur Keyder, "Türkiye'de 2000-2001 Krizleri ve İstikrar Programları", **İşletme ve Finans Dergisi,** Yıl:16, Sayı:183, Haziran 2001, s.38.

tır. Kritik sınır Türkiye için %2-3.5 olarak kabul edildiğinden, bu oran kritik sınırın üzerindedir.

1990'larda banka kurmanın aşırı derecede kolaylaştırılması sonucu bankalar hızla çoğalmıştır. Önemli bir kısmı küçük ve sermayesi yetersiz olan bu bankalar sınırsız mevduat güvencesi nedeniyle , sağlıksız olmalarına karşın, piyasanın üzerinde faiz verebiliyorlardı. Bu durum zayıf bankaları aşırı derecede faiz riski taşır hale getirmişti.

Program sırasında uygulanan sepete bağlı yarı-sabit kur, dış borcu ucuz kaynak haline getirmiş, özellikle kaynak yetersizliği çeken bankalar, açık pozisyonlarını gittikçe arttırmışlardır. Bu da bankacılık sistemini kur riskine açmıştır.

Bu nedenlere bağlı olarak krizin oluşumu şu şekildedir: Aralık 2000 döneminin ilk haftasında yaşanan ve iki bankaya el konulmasıyla sonuçlanan bir likidite krizi patlak verdi. Ödeme güçlüğü ve likidite sıkıntısı çeken Demirbank ve Park Yatırım Bankası bu sıkıntılarını aşmak için ellerindeki menkul kıymetleri paraya çevirmeye başladılar. 9 Aralık Kararlarındaki enflasyon-döviz kuru dengesinin tutturulamaması ile başlayan TL'nin değerlenme oranı günden güne artmış ve bunun bir sonucu olarak devalüasyon beklentileri yaygınlık kazanmıştı. Demirbank ve Park Yatırım Bankasının likidite sıkıntısını aşmak için menkul kıymetlerini satmasıyla birlikte, borsada başlayan satış rüzgarı, var olan devalüasyon beklentilerini kamçılayarak döviz talebinin artmasına ve borsanın düşmesine neden oldu. Merkez Bankasının döviz rezervlerinin yeterli gelmesi, IMF'nin kredi desteği ve liki-

dite sıkıntısını aşmaya yönelik olarak izlenen politikalar neticesinde kriz ertelenmiş oldu. Merkez Bankası, likidite krizini aşmak için bankalara TL aktarmaya başladı. 19 Şubat 2001 tarihindeki MGK toplantısında, yürütmenin iki başı arasında çıkan uyuşmazlığın kamuoyuna yansıması krizin görünür sebebidir. Yaşanan siyasi kriz, devalüasyon beklentilerini arttırmıştır. Merkez Bankasının piyasaları ve bankacılık sektörünü rahatlatmak için arz ettiği TL, bankalar tarafından döviz alınarak değerlendirildi. Yani Merkez Bankası kendi döviz rezervlerini kendi likidite rezervleriyle eritmiş oldu. Daha sonra serbest kur sistemine geçildiğinin açıklanması keyfi bir karar değil, Merkez Bankasının döviz talebini karşılayamamasından kaynaklanmaktadır. Dalgalı kur sistemine geçilmesiyle gayri resmi bir devalüasyon yapılmış ve 9 Aralık İstikrar Kararları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

C. Krizin Etkileri

Kasım ve Şubat aylarında mali piyasalarda yaşanan finansman krizi kısa sürede reel sektöre yayılmış ve tam anlamıyla ekonomik krize dönüşmüştür. Kriz, kısa bir sürede etkisini göstererek ekonomik göstergeleri ve reel sektörü altüst etmiştir. Krizin kısa vadede etkileri şunlardır:

- Kasım ve Şubat Krizleri her finansal krizde olduğu gibi, reel ekonomi üzerinde önemli daraltıcı etki yapmıştır. Çünkü iç ve dış finansman olanakları önemli ölçüde azalmıştır. Dış ve iç kredi çöküntüsü, vadesinden önce geri çağrılan kredilerin de etkisiyle, şirket kredilerini tüketici kredilerinden daha fazla düşürmüştür. Finansman olanaklarının çöküntü ölçüsünde azalması,

çok yüksek kredi oranları ile yansımasını bulmuş ve kredi talebini de çökertmiştir. Tüm bunların etkisiyle bir iç talep çöküntüsü yaşanırken, diğer yandan da üretim arz koşulları kötüleşmiştir.

- 2001 yılının ilk üç aylık döneminde Gayri Safi Milli Hasıla yüzde 4.5 ve ikinci üç aylık döneminde yüzde 11.8 oranında azalmıştır. Böylece 2001 yılının ilk altı ayında, ekonomideki küçülme yüzde 8.5 gibi çok yüksek bir orana ulaşmıştır.

- Ekonomideki ortaya çıkan belirsizlik ve güven bunalımı sonucunda, ilk altı aylık dönemde, sabit sermaye yatırımları yüzde 23.3 oranında azalmıştır.

- Ocak-Temmuz döneminde protesto edilen senet tutarında yüzde 76 oranında artış olmuştur.

- 2000 yılı sonunda 36 katrilyon olan iç borç stoku, 2001 yılı ağustos ayı itibariyle 98 katrilyon liraya yükselmiştir. Bugün, Türk ekonomisinde iç borç stokunun çevrilmesi en önemli sorunlardan biridir.

- Türk ekonomisinde, üretimin ve yatırımların büyük miktarlarda gerilemesi ile, yüzbinlerce insan işini kaybetmiş ve işsizlik yüksek boyutlara ulaşmıştır.

- Uygulanan kur politikası ile, yılın ilk yedi ayında ihracat yüzde 12 dolayında artmıştır. Bunun yanında turizm gelirlerimizde önemli artışlar olmuştur. Bunlar, 2001 yılında ekonomimizde yaşanan olumlu gelişmelerdir.

- Ekonomik daralma ve uygulanan kur politikası ile ithalatımız ilk yedi ayda yüzde 20 azalmıştır. İhracat ve ithalattaki gelişmeler sonucunda, cari işlemler fazla vermeye başlamıştır.

- Konsolide devlet bütçesinde, programın öngördüğü faiz dışı fazla hedefine ulaşılmış ve böylece iç borçların döndürülmesi kolaylaşmıştır. Ancak, uygulanan maliye politikası, iç talebin büyük ölçüde daralmasında etkili olmuştur[68].

D. Krizden Çıkış Çabaları ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Son on yıldır istikrarsızlık-kriz-yapay büyüm-istikrarsızlık sarmalında bocalayan Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarına bir çözüm getirmek amacıyla, kur çapasına dayalı enflasyonu düşürme programının üst üste yaşanan iki krizle çökmesini izleyerek, 14 ve 15 Mayıs tarihlerinde iki aşamada açıklanan yeni bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Önceleri ulusal program, daha sonra da güçlü ekonomiye geçiş programı olarak tanımlanan yeni istikrar arayışının temel amacı; güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak, bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak ve Türkiye ekonomisinin bugünkü gibi olağanüstü bir dış yardıma muhtaç kalmayacak bir yapıya kavuşturulmasıdır.

Bu uzun vadeli temel amaca ulaşmanın ana şartı ise makro ekonomik dengelerin kurulmasıdır. Ancak, söz konusu dengelerin kurulması, ekonomide kısa vadede bir daralmayı gerektirmekte; bu ise toplumun değişik kesimlerinin fedakarlığını gerekli kılmaktadır. Nitekim 2001 yılı için milli gelirde %3 düzeyinde bir daralma ve ardından 2002'de %5, 2003'de ise %6 artış hızı öngörmektedir.

68 Rıfat Hisarcıklıoğlu, "Türkiye Ekonomisinde Son Gelişmeler", **Ekonomik Forum**, Yıl:8, Sayı:9, Eylül 2001, s.8.

Bu süreçte tüketici fiyatları endeks artış hızı 2001 yılında %52.5, 2002'de %20 ve 2003'de de %15 olarak tahmin edilmektedir. Konsolide bütçeden net faiz ödemelerinin milli gelire oranı ise 2001'de %20, 2002'de %19.1, 2003'de de %16.1 olacaktır. Kamu kesiminin net borç stokunun milli gelire oranının aynı yıllarda, sırayla %78.5, %70.4 ve %64.9 olacağı öngörülmektedir.

Programın ana hedefi olan kamu kesimi borçlanma dinamiğinin kırılması için gerekli olan koşul ise bankacılık kesimine yeniden işlerlik kazandırılmasıdır. Bu amaçla program, mali piyasalar ve para piyasalarına ilişkin düzenlemeleri zorunlu görmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde mevcut program öncelikle parasal sermayenin krizden çıkış programı niteliğindedir.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın reel ekonomiye yönelik politikaları ve beklentileri ise açıktır. Temel olarak bu politikalar, yurtiçi talebin daraltılması ve ihracat için bir fazla oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bunu gerçekleştirmek için bir yandan kamu kesimi harcamalarını kısarak ve emek ve kırsal kesim gelirlerini bastırarak yurtiçi talebin azaltılması, öte yandan kur makası, ücret maliyetlerinden ve tarımsal ürün fiyatlarından sağlanacak tasarruflar aracılığı ile ihracatın teşvik edilmesi öngörülmektedir.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı büyük bir çoğunluk tarafından çok ağır bir şekilde eleştirilmiştir. "Programda temennilerden başka bir şey yok", "Program bir vizyona sahip değil", "Programın sanayileşme hedefi yok", "Program reel sektörün sorunlarına ilgisiz" şeklindeki eleştiriler, hâlâ devam eden ve devam etmesi beklenen kriz sürecinde ekonomi yönetiminin başında bulunanlara olan güvenin kaybolduğunu göstermektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye ekonomisi yıllardır kriz ortamında mevcudiyetini devam ettirmeye çalışmaktadır. Türkiye'deki ekonomik krizlerin temel nedenlerinden biri, devletin ulusal ekonomideki yerinin her gün biraz daha artması ve bunun sonucunda devletin kontrol edilemez bir büyüklük ve etkinlik kazanmasıdır. Devletin, ekonominin her alanında var olması; kamu gelir gider dengesinin bozulmasına yol açmıştır. Kamu maliyesi dengesinin yeniden kurulabilmesi için alınan önlemler ekonomik alanda büyük tahribatlara yol açmıştır.

J.B. Say'a göre, "Devlet kötü bir aile reisi, kötü bir girişimci ve kötü bir aşçıdır. İktisadi kaynakların devletin elinde bulunması, bu kaynakların tüketimi ile sonuçlanır[69]. Bu durumu göz önünde bulundurmakla birlikte katı bir liberal kapitalist sistemin olumsuzluklarını da göz ardı etmemek gerekir. Şöyle ki: 19. yüzyılda liberal kapitalizmin sanayileşen ülkelerde etkisini arttırmasıyla birlikte gelir dağılımı bozulmuş ve düzen karşıtı fikirler yaygınlık kazanmıştı. Birinci Dünya Savaşı ve 1929 Dünya Ekonomi Bunalımı pek çok ülkede, devletin ekonomiye karışmamasını öngören liberal ekonomi politikalarına son vererek, liberal kapitalist sistemin geleceğine ilişkin kuşkuları arttırmıştır. Ancak 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren Keynesyen görüşün etkili çözümleri ve İkinci Dünya Savaşından sonra toplanan Bretton Woods Konferansında alınan kararlar neticesinde aksaklıkların giderilmesi, sistemin yaşama gücünün sürdüğünü göstermiştir. Ekonomide devletin varlığının ve müdahale düzeyinin giderek

69 Türk, a.g.e., s.6.

genişlemesi, piyasaların sınırsız bir serbestlik içinde işlemesine olanak bırakmayarak çağdaş liberalizm kavramını ortaya çıkarmıştır.

Yaşanılan bütün bu olaylar göstermiştir ki; devletin ekonomideki varlığının hem büyük ölçüde artması hem de büyük ölçüde azalması ekonomik ve sosyal bunalımlara yol açabilmektedir. Devlet öyle bir noktada olmalıdır ki; hem bir kısım sosyal ödevlerini yerine getirebilsin hem de ekonomik hayatta çok büyük bir etkinlik ve mevcudiyet kazanmasın. Bu çerçevede Türkiye ekonomisinde yapılması gerekenler şu şekilde sıralanabilir:

- Devletin küçülmesi, yani özelleştirme yoluyla zarar eden KİT'lerin satılması, devletin asli fonksiyonlarına, yani yönlendirici, denetleyici ve teşvik edici özelliklerine dönmesi, denk bütçe sisteminin uygulamaya konması, vergi kaçaklarının önlenmesine yönelik tedbirlerin alınması ve denetimlerinin sağlanması, kamu açıklarının finansmanında ödeme gücü ilkesi yerine, yarar ilkesi ile finansmana yönelinmelidir. Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve hatta Katma Değer Vergileri'nin üniter yapıya kavuşturulmaları gerekir. Gelişmiş iletişim ağı ile devlet, giderlerini kontrol altına almalı ve denetleyebilmelidir[70].

- Devlet, bölüşüm sorununu bizzat yüklenmek yerine, fırsat eğitliğini sağlamaya çalışmalı ve bu fonksiyonu bu görevle sınırlı kalmalıdır[71].

- Gelişen iletişim ağı sayesinde, toplumun devlet mekaniz-

70 Şevki Özbilen, "Türkiye'deki Mali Krizlerin Temel Nedenleri ve Reform Önerileri", **Finans Dünyası**, Sayı:134, Şubat 2001, s.59.
71 a.g.e., s.58.

ması içerisinde olup bitenlerden haberdar edilmesi gerekir. Şeffaflaşma ile birlikte hem yolsuzlukların önüne geçilecek, hem de toplumun devlete olan güveni yeniden tesis edilmiş olacaktır.

- Ekonominin, ahlaki değerler sistemi olmaksızın işleyebilmesi mümkün değildir. Ahlaki değerler sistemindeki bozukluklar, ekonomik ve sosyal sorunları beraberinde getirebilir. Bu nedenle toplumun bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılması yararlı olabilir. Ayrıca sosyal huzursuzluklara yol açabilecek, işsizlik ve gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi olumsuzlukların giderilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.

- Sosyal mallarda rasyonel tüketici davranışının doğurduğu duyarsızlık, kamu mallarında israfı arttırmaktadır. Bunun önlenmesi için denetimler sıklaştırılmalı ve yasalar işler hale getirilmelidir.

Uygarlığın zirvesine ulaşmış olan ülkeler sanayileşme süreçlerini tamamlamış ve teknoloji üretebilir konuma gelmiş olan ülkelerdir. Türkiye, yarı sanayileşmiş bir ülkedir ve bunu ithal teknolojiye borçludur. Teknolojik gecikmenin temelinde düşünce kalıbı ve dünya görüşündeki farklılıklar yatmaktadır. Bilimsel dünya görüşünün unsurları; mantık, nedensellik, rasyonellik ve yaratıcılıktır. Türk insanının dünya görüşü bunlardan uzaktır. Türk insanı pratik zekası üstün, ancak emir almadan inisiyatif kullanamayan ve geleneksel düşünce kalıbı içinde kalan bir insan tipi oluşturmaktadır. Ekonomik krizlere maruz kalmamak ve başka milletlere el açmak zorunda kalmamak için bilimsel dünya görüşüne uygun bir eğitim sistemi geliştirmemiz şarttır.

Ülkelerin çeşitli nedenlerle ekonomik krizlere maruz kalması ihtimal dahilindedir. Türkiye ekonomisi incelendiğinde 1980'li yıllardan sonra üretim ekonomisinden rant ekonomisine geçildiği görülür. Kamu gelir-gider dengesizliğinden kaynaklanan bütçe açıklarının kapatılması için izlenen borçlanma politikası nedeniyle yatırım yapmak, cazibesini yitirmeye başlamıştır. Nüfus artışının, tüketim eğilimini arttıran alanlara yapılan yatırımların ve tüketimi teşvik eden politikaların yarattığı tüketim artışı ve yatırım azalışının yarattığı üretim azalışı nedeniyle ortaya çıkan üretim-tüketim dengesizliği, ülkeyi giderek daha fazla dışa bağımlı hale getirmeye başlamıştır. Verimlilik hesapları doğrultusunda üretim teşvik edilerek ve nüfus artışını sınırlandıracak politikalar izlenerek, yolsuzlukların ve israfın önlendiği varsayımı altında, ülkenin refah düzeyi yükseltilebilir.

Gelişmiş ülkeler, politik örgütlenme biçimleri ne olursa olsun üretimde uzman iş gücü, zengin sermaye donanımı ve ileri teknoloji kullanmaktadırlar. Yani burada esas olan üretimdir. Azgelişmiş ülkelerin temel sorunu yatırım ve dolayısıyla da üretim eksikliğidir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler günümüzde borsa, faiz, döviz üçgeninde bocalayıp durmaktadır. Yatırım ve dolayısıyla da üretim eksikliği ülkeyi dışa bağımlı hale getirmektedir. Böyle olunca ülke hem bünyesel olarak zayıflamakta hem de dışarıdan gelebilecek krizlere kolayca maruz kalabilmektedir. Öncelikle bu ülkelerde üretim sorunu çözülmelidir. Üretim rekabeti, rekabet kaliteyi, kalite kârı, kâr yatırımı, yatırım da ekonomik büyümeyi beraberinde getirecektir. Ancak yüksek büyüme hızlarına ulaşmış olan bir ülke, bunu istihdam yaratma, gelir dağılımı, fiyat istikrarı gibi göstergelere yansıtamazsa iyi bir

büyüme gerçekleştirmiş sayılmaz. Yani yüksek büyüme hızları elde etmiş olmak her zaman iyi büyüme elde etmiş olmak anlamına gelmez. İyi büyüme gerçekleştirmiş ülke demek, bu büyümeyi beşerî gelişmeye dönüştürebilmiş bir ülke demektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Acar, Sadık; **Genel İktisat,** 2.Baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, No:48, Ankara 1994.

Acar, Yalçın; **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar,** 5. Baskı, Uludağ Üniversitesi Yayınları, No:147, Bursa 1999.

Alpago, Hasan; **IMF Türkiye İlişkileri,** Ötüken Yayınları, No:509, İstanbul 2002.

Apak, Sudi; **Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları,** Anahtar Kitaplar, Ekim 1993.

Cillov, Haluk; **Türkiye Ekonomisi,** 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:1132, İstanbul 1965.

Çakıcı, Latif; **Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor?,** 3. Baskı, Ankara Üniversitesi, Ankara 1992.

Çeçen, Aydın; **Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz,** 3. Baskı, Ege Yayınları, İstanbul 1996.

Çelebi, Kemal; **Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal - Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları,** Emek Matbaacılık, Manisa 1998.

Çolak, Faruk; **Kriz ve IMF Politikaları,** Alkım Yayınevi, Ankara 2002.

Dinler, Zeynel; **Bölgesel İktisat,** 4. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa 1994.

Eşkinat, Rana; **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi,** Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1036, Haziran 1998.

Hiç, Mükerrem; **Türkiye Ekonomisinin Analizi,** İstanbul Üniversi-

tesi Yayını, No:2665, İstanbul 1980.
Karaçor, Zeynep; **Enflasyonist Bekleyiş ve Toplumsal Uzlaşma,** Selçuk Üniversitesi İİBF Yayınları, No:01, Konya 2000.
------- ; **İstikrar Politikaları ve Uygulamaları,** Ders Notları, Konya 2001 .
Karluk, Rıdvan; **Türkiye Ekonomisi,** 6. Baskı, Beta Yayım, İstanbul 1999.
Kavrakoğlu, İbrahim; **Dengeli Gelişme İçin Ekonomi Politikaları,** Boğaziçi Üniversitesi, Yayın No:465, İstanbul 1990.
Kazgan, Gülten; **Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri,** Altın Kitaplar, İstanbul 1994.
Kepenek, Yakup- Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi,** 9. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.
Kılıçbay, Ahmet; **Türk Ekonomisi,** 5. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, 1999.
Parasız, İlker; **Kriz Ekonomisi,** 2. Baskı, Ezgi Kitabevi, Kasım 1996.
------- ; **Makro İktisat,** 7. Baskı, Ezgi Kitabevi, Ocak 1998.
------- ; **Para Politikası,** 5. Baskı, Ezgi Kitabevi, Temmuz 1998.
------- ; **Türkiye Ekonomisi,** 1. Baskı, Ezgi Kitabevi, Ekim 1998.
------- ; **Uluslararası Para Sistemi,** Ezgi Kitabevi, Bursa 1996.
Savaş, Vural Fuat; **Anayasal İktisat,** 2. Baskı, İzmir 1993.
Şahin, Hüseyin; **Türkiye Ekonomisi,** 6. Baskı, Ezgi Kitabevi, Ocak 2000.
Timur, Taner; **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş,** İletişim Yayınları, Ocak 1994.
Tokgöz, Erdinç; **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi,** 5. Baskı,İmaj Yayınevi, Ankara 1999.

Toprak, Metin; **Küreselleşme ve Kriz,** Siyasal Kitabevi, Ankara 2001.

Türk, İsmail; **Maliye Politikası,** 11. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1997.

MAKALELER

Aslantaş, Mehmet; "Para Krizleri", www.foreigntrade.gov.tr

Başar, Mehmet; Coşkun, Metin; "Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlere Yol Açan Faktörler", **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi,** Sayı:1, Haziran 2001, Cilt XVII, ss.117-157.

Demir, Osman; "2000 Yılı Sonunda Yaşanan Finansal Kriz ve Uygulanan İstikrar Programı Üzerine Düşünceler", **İşletme ve Finans Dergisi,** Yıl:16, Sayı:184, Temmuz 2001, ss.54-65.

Gökçen, Ahmet;"İstikrar Tedbirleri ve Ekonomik Kriz", **Yeni Türkiye Dergisi,** Yıl:7, Sayı:41, Eylül-Ekim 2001, ss.587-601.

Hisarcıklıoğlu, Rıfat;"Türkiye Ekonomisinde Son Gelişmeler", **Ekonomik Forum** Yıl:8, Sayı:9, Eylül 2001, ss.8-9.

İnan, Ömer; "Ekonomik Krizde Devletin Rolü", **Yeni Türkiye Dergisi,** Yıl:7, Sayı:41, Eylül-Ekim 2001, ss. 396-405.

İnsel, Aysu; "Türkiye Ekonomisinde Tüketim Davranışı", **İşletme ve Finans Dergisi,** Yıl:16, Sayı:179, Şubat 2001, ss.42-43.

Keyder, Nur; "Türkiye'de 2000-2001 Krizleri ve İstikrar Programları", **İşletme ve Finans Dergisi,** Yıl:16, Sayı:183, Haziran 2001, ss.37-53.

Önder, İzzettin; "Ekonomik Kriz", **Yeni Türkiye Dergisi,** Yıl:7,Sayı:41,Eylül-Ekim 2001, ss.45-55.

Özbilen, Şevki; "Türkiye'de Mali Krizlerin Temel Nedenleri ve

Reform Önerileri", **Finans Dünyası,** Sayı:134, Şubat 2001, ss.56-59.

Özgüven, Ali; "İktisadi Krizler", **Yeni Türkiye Dergisi,** Yıl:7, Sayı:41, Eylül-Ekim 2001, ss. 56-63.

Yağız, Süleyman; "Ekonomideki Darboğazın Nedenleri Sorumluları ve Varılan Nokta", **Yeni Türkiye Dergisi,** Yıl:7, Sayı:41, Eylül-Ekim 2001, ss.64-80.

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ
www.vdd.org.tr

KOBİ'LERİN FİNANSMAN SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE RİSK SERMAYESİ

Hazırlayanlar

Yrd. Doç. Dr. Ali ÇIMAT
Eski Vergi Denetmeni

Atakan LAÇİNEL
(MBA)

VERGİ RAPORU DERGİSİNİN ÜCRETSİZ EKİDİR

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ
www.vdd.org.tr

KATMA DEĞER VERGİSİNDE İNDİRİM MÜESSESESİ

Hazırlayan
Bayram ZAVRAKOĞLU
Vergi Denetmen Yardımcısı

VERGİ RAPORU DERGİSİNİN ÜCRETSİZ EKİDİR

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ YAYINLARI 2

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ

www.vdd.org.tr

STAND-BY ANLAŞMALARI AÇISINDAN TÜRKİYE-IMF İLİŞKİLERİ

Hazırlayanlar

M. Sezai KUTLU
Vergi Denetmeni

Rıza DEMİRCİ
Vergi Denetmen Yrd.

VERGİ RAPORU DERGİSİNİN ÜCRETSİZ EKİDİR

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ YAYINLARI • 3

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ
www.vdd.org.tr

BİLANÇO ANALİZ TEKNİKLERİ

Koordinatör
Beşir ATMACA
Vergi Denetmen Yardımcısı

Hazırlayanlar
Yasin CEYLAN
Vergi Denetmen Yrd.
Türksal HANEDAN
Vergi Denetmen Yrd.
Ahmet UÇAR
Vergi Denetmen Yrd.

VERGİ RAPORU DERGİSİNİN ÜCRETSİZ EKİDİR

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ YAYINLARI 4

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ
www.vdd.org.tr

İKRAZATÇILIK TEFECİLİK FAALİYETLERİ VE VERGİLENDİRİLMESİ

Hazırlayanlar
Serkan KALAYCI
Vergi Denetmen Yrd.

VERGİ RAPORU DERGİSİNİN ÜCRETSİZ EKİDİR

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ YAYINLARI 5

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ
www.vdd.org.tr

GELİR VE KURUMLAR VERGİSİNDE GİDER KAVRAMI

Koordinatör
Zafer KÜTÜK
Vergi Denetmeni

Hazırlayanlar
Nurcan YILMAZ
Vergi Denetmen Yrd.
Levent BAKIR
Vergi Denetmen Yrd.
M. Bülent YILDIRIM
Vergi Denetmen Yrd.

VERGİ RAPORU DERGİSİNİN ÜCRETSİZ EKİDİR

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ

www.vdd.org.tr

MUHASEBENİN GENEL ESASLARI MUHASEBE HATA VE HİLELERİ İLE BUNLARIN TESPİT YÖNTEMLERİ VE HESAPLARIN DENETİMİ

Hazırlayanlar

Ramazan IRMAK
Vergi Denetmen Yrd.

Gül ARSLAN KURNAZ
Vergi Denetmen Yrd.

Bülent ÇAĞLAYAN
Vergi Denetmen Yrd.

Behçet BAL
Vergi Denetmen Yrd.

VERGİ RAPORU DERGİSİNİN ÜCRETSİZ EKİDİR

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ

www.vdd.org.tr

MENKUL SERMAYE İRATLARININ VERGİLENDİRİLMESİ

Hazırlayanlar

Adnan OKKALI
Vergi Denetmen Yrd.

Nadire GÜNDOĞDU
Vergi Denetmen Yrd.

VERGİ RAPORU DERGİSİNİN ÜCRETSİZ EKİDİR

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ

www.vdd.org.tr

3065 SAYILI KDV KANUNUNDA İHRACAT, İTHALAT VE TAŞIMACILIK İSTİSNASI

Hazırlayanlar

Ünal ÖZCAN
Vergi Denetmen Yrd.

Orhan GÜCÜK
Vergi Denetmen Yrd.

Murat ÖZGÜR
Vergi Denetmen Yrd.

VERGİ RAPORU DERGİSİNİN ÜCRETSİZ EKİDİR

VERGİ DENETMENLERİ DERNEĞİ

www.vdd.org.tr

YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM İŞLERİNDE VE ÖZEL İNŞAATLARDA VERGİLENDİRME

Ayhan YILMAZ
Vergi Denetmen Yrd.

VERGİ RAPORU DERGİSİNİN ÜCRETSİZ EKİDİR

KİTAP VE DERGİ İSTEME ADRESİ
Vergi Denetmenleri Derneği Genel Merkezi
Cihan Sokak No: 13/7 Sıhhiye-ANKARA
Tel: (0.312) 231 80 19 • Fax: 231 80 65
PK. 236 Yenişehir - ANKARA

Web Adresi : www.vdd.org.tr
e-mail : vdd@vdd.org.tr
baskan@vdd.org.tr
soru@vdd.org.tr